

ZÁMEK V KOSTELCI NAD ČERNÝMI LESY V ÉŘE LICHTENŠTEJNŮ (PROVOZ A PŘESTAVBY V 17.-19. STOLETÍ)

VLADIMÍR JAKUB MRVÍK

PROLOG

Současný český historik umění Vít Vlnas se nedávno v glose nazvané *Lež zámeckých obrazáren*¹⁾ zabýval tím, jak deformované je vlastně povědomí české široké veřejnosti o podobě, funkcích a především běžném životě na zámcích a dalších šlechtických sídlech. Běžný „výletní“ návštěvník některého z českých zámeckých sídel si s sebou často odnáší zkreslený dojem o tom, jak ve skutečnosti sídlo aristokrata v době svého vzniku fungovalo (resp. nefungovalo), získává dojem, že šlechtická rodina obývala zámky od podlaží až po půdu přepychově vybavené cennými předměty, ovšem už jen drtivá menšina turistů vidí v navštíveném zámku také sídlo hospodářské správy celého panského velkostatku. Málokdo si uvědomí, kolik prostoru z celé stavby zabíraly například byty panských úředníků, kanceláře, různé sklady či části navýsost provozního charakteru a kolik místností vlastně zelo zcela prázdnotou. A možná ještě méně návštěvníků pochopí, že takto luxusně zařízených a šlechtickou rodinou trvale obývaných sídel byla vlastně menšina. Vít Vlnas ve výše uvedené úvaze konkrétně napsal: *„Zatímco u jiných typů památek se ctil princip jejich komplexní ochrany a zachování nejvyšší možné míry původnosti, historicky vzniklé sbírkové celky jako by snad takovýto památkový charakter neměly. Přelud autenticity sbírek, který na některých zámcích žije vlastním životem už dobrých šedesát let, se mezitím vlastně stal také památkou svého druhu. A navíc, ona ta vylepšená historie vždycky potěší oko o něco více než ta skutečná.“*

Černokostelecký zámek je typickým příkladem jednoho z mnoha takovýchto zámeckých sídel, která nebyla v baroku trvale využívána, vrchnost sem zajížděla jen příležitostně a zámek postupně získal funkci jen jako sídlo správy celého rozlehlého lichtenštejnského velkostatku. I přesto si ale žil svým vlastním životem. Cílem tohoto příspěvku je načrtnout, jakým způsobem vlastně probíhal provoz takového trvale nevyužívaného zámku, jak často sem vrchnost zajížděla a především jak vypadalo jeho vnitřní vybavení v době baroka a 19. století. Bezpochyby bude toto poznání cenné a využitelné i pro pochopení dalších obdobných případů.

Řekněme si ještě něco krátce o dějinách černokosteleckého zámku. Královský hrad byl podle současných poznatků založen ve 13. století, do psaných dějin ale vstupuje až roku 1344, kdy byl Ješkem z Náchoda směněn s králem

Obr. 1: Vévodkyně Marie Terezie Savojská (1694–1772), dcera knížete Jana Adama I. z Lichtenštejna, proslulá svou stavební a charitativní činností. Na její památku je v Kostelci pojmenovaná Savojská ulice (repro z: Sammlungen des Fürsten von und zu Liechtenstein, Vaduz–Wien).

Janem Lucemburským za Náchod. Podobu královského hradu ze 13. století bohužel neznáme. V rámci pozdně gotické přestavby na konci 15. století bylo jádro obtočeno hradbou se čtveřicí nárožních okrouhlých věží a snad v renesanci rozšířeno mírně vysunutou jižní vstupní budovou překračující hradbu (která se stala základem pozdějšího rizalitu).²⁾

²⁾ Je zajímavé, že podle nálezu T. Durdíka musela být situace hradu před pozdně gotickou přestavbou za Slavatů z Chlumu a Košumberka poněkud odlišná od dnešní dispozice. Například na místě konírny

1) In: Dějiny a Současnost 10, 2010, s. 11.

Stalo se tak snad za Jindřicha z Kostelce nebo za Slavaty z Chlumu a Košumberka, který hrad koupil roku 1492. Hlavní zámecká budova tak dostala svůj dnešní půdorys. Z doby Slavatů z Chlumu (druhá čtvrtina 16. století) pochází též východní část dnešního předzámčí tvořená polovinou mohutného barbakánu.³⁾ S velkou pravděpodobností byla zároveň se stavbou barbakánu zcela radikálně navýšena úroveň terénu. Je totiž nanejvýš pravděpodobné, že původní úroveň terénu okolí středověkého hradu byla na úrovni dnešních zámeckých příkopů, o čemž svědčí i dochované střílny v přízemí nárožních zámeckých věží z konce 15. století, které by při dnešní výši okolního terénu ztrácely zcela svůj smysl (jsou totiž hluboko pod jeho úrovní). Následně byl vyhlouben i příkop před tímto barbakánem, který výrazně oddělil předzámčí od zástavby přilehlého městečka. Jako konfiskát se stal hrad roku 1547 opět korunním majetkem a po požáru roku 1549 byl dvorskou hutí za účasti Hanse Tirola (1549–1558), Pavla Štefana Leoparta a Giovannioho Marii Speciecasy přestavěn pro Ferdinanda I. na lovecký zámek (víme například, že budova předzámčí byla v hrubé stavbě dokončena roku 1553).⁴⁾ Zajímavé také je, že cimbál k hodinám na věž nad vstupní branou slil roku 1553 slavný český zvonář a puškar Tomáš Jaroš,⁵⁾ mj. autor největšího zvonu u nás – Zikmunda v katedrále sv. Víta na Pražském hradě. V rozestavěném stavu zámek roku 1558 koupil Jaroslav I. Smiřický ze Smiřic, který jej pod vedením mj. Ulricha Avostalis (1558–1561) takřka dobudoval a postavil od základů zámecký kostel sv. Vojtěcha. Jak sám Jaroslav přiznává, Ulrich Avostalis pro něho pracoval už od počátku 40. let, a bezesporu tak přestavoval i nedaleký zámek ve Škvorci, původní Jaroslavovo sídlo.⁶⁾

Poněvadž se poslední svérápný majitel černokosteleckého panství Albrecht Jan Smiřický aktivně zúčastnil stavovského povstání, byl veškerý smiřický majetek ihned na podzim 1620 zkonfiskován a předán do správy slavného vojevůdce Albrechta z Valdštejna, jehož matka pocházela z rodu Smiřických. Ten následně roku 1623 kostelecké dominium včetně sousedních panství Škvorec a Uhřetěves za 600.000 kop míšenských grošů prodal knížeti Karlu z Lichtenštejna, nakonec však slevil 266.666 zlatých, neboť panství bylo ve špatném stavu.⁷⁾ Tímto způsobem se dostal černokostelecký zámek do držení rodu Lichtenštejnů.

Pro lepší orientaci v dalším textu a historických souvislostech zde ještě uvádíme přehled majitelů černokosteleckého panství a zámku od 17. do 20. století a jejich rodové posloupnosti:

- Karel I. z Lichtenštejna – (* 30. 7. 1569) 21. 1. 1623 – 12. 2. 1627 (†); m. Anna Marie Černohorská z Boskovic (kol. 1577 – 6. 6. 1625).
- Karel II. Eusebius z Lichtenštejna – (* 12. 9. 1611) 12. 2.

1627 – 3. 6. 1654 († 2. 2. 1684), syn předešlého; m. Jana Beatrix z Ditrichštejna († 26. 3. 1676).

Královská komora

- 8. 1. 1653 shledala Královská komora, že v případě dědictví po Albrechtu Janu Smiřickém se postupovalo chybně a mělo být celé zkonfiskováno jakožto povstalecké. 3. 6. 1654 Zemský soud tento rozsudek potvrdil a černokostelecké panství připadlo králi. 9. 11. 1655 navrátil Ferdinand III. panství Karlovi Eusebiovi z Lichtenštejna za finanční náhradu.

Lichtenštejnové – Karolinská větev

- znovu Karel II. Eusebius z Lichtenštejna – 9. 11. 1655 až 2. 2. 1684 (†).
- Jan Adam I. z Lichtenštejna – (* 30. 12. 1656) 2. 2. 1684 – 16. 6. 1712 (†), syn předešlého; m. Edmunda Marie Terezie z Ditrichštejna (17. 4. 1652 – 15. 3. 1737).
- Marie Terezie Savojská, roz. z Lichtenštejna – (* 11. 5. 1694) 16. 6. 1712 – 20. 2. 1772 (†), dcera předešlého; m. Tomáš Emanuel vévoda Savojský (8. 12. 1687 – 28. 12. 1729).

Lichtenštejnové – Gundakarská větev

- František Josef I. z Lichtenštejna – (* 29. 11. 1726) 20. 2. 1772 – 18. 8. 1781 (†); m. Marie Leopoldina ze Šternberka (11. 12. 1733 – 27. 6. 1809).
- Alois I. z Lichtenštejna – (* 14. 5. 1759) 18. 8. 1781 – 24. 3. 1805 (†), syn předešlého; m. Karolína z Manderscheid-Blankenheimu (3. 11. 1768 – 11. 6. 1831).
- Jan I. z Lichtenštejna – (* 27. 6. 1760) 24. 3. 1805 – 20. 4. 1835 (†), bratr předešlého; Josefina Žofie z Fürstenberka (21. 6. 1776 – 23. 2. 1848).
- Alois II. z Lichtenštejna – (* 26. 5. 1796) 20. 4. 1835 – 12. 11. 1858 (†), syn předešlého; m. Františka Kinská z Vchynic a Tetova (8. 8. 1813 – 5. 2. 1881).
- Jan II. Dobrý z Lichtenštejna – (* 5. 10. 1840) 12. 11. 1858 – 11. 2. 1929 (†), syn předešlého; bez m.
- František Josef (II.) z Lichtenštejna – (* 16. 8. 1906) 16. 9. 1930 – 21. 6. 1945 († 13. 11. 1989), prasynovec předešlého a praprapravuk Jana I.; m. Georgína z Wilczek (24. 10. 1921 – 18. 10. 1989).⁸⁾
- Zkonfiskováno dle dekretu č. 12/1945 z 21. 6. 1945 a uvalena národní správa.
- Konfiskace a národní správa zrušeny 7. 1. 1950 podle rozhodnutí Finanční prokuratury v Praze.⁹⁾
- Zestátněno dle přijatého návrhu Ministerstva zemědělství z 19. 1. 1957 dne 29. 1. 1957.¹⁰⁾

Všechna čísla místností v závorkách odkazují na příslušnou identifikaci prostor v přiložených plánech černokosteleckého zámku. Vzhledem k snazší komparaci odpovídají číslům ve studii A. Nachtmannové o využití zámku v době renesance.¹¹⁾

v barbakánu bylo ještě v 15. století pole. Archeologický ústav AVČR, Archiv nálezových zpráv, Kostelec nad Čer. lesy, zpráva 1223/91.

3) Viz T. Durdík, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Praha 2000, s. 275–277.

4) Tehdy se sem totiž osazovala okna, která zasklil královský sklenář Valentin Šemer. NA Praha, Reg 53, fol. 40 p. v.

5) Národní archiv (dále NA) Praha, Reg 53, fol. 5.

6) NA Praha, Stará manipulace, sign. S/21/3.

7) K. Hodinář – V. Klíma, Kronika města Kostelce nad Černými lesy. Kostelec n. Č. l. 1912, s. 38–39.

8) Kostelec navštívil jako poslední šlechtický majitel 6. listopadu 1936.

9) Katastrální úřad Praha, Deska zemská, vložka č. 739, sb. listin 164/1950.

10) Katastrální úřad Praha, Deska zemská, vložka č. 739, sb. listin 181/1959.

11) A. Nachtmannová, Kostelec nad Černými lesy v éře Smiřických – provoz a vybavení renesančního zámku, in: Průzkumy památek X, č. 2, 2003, Praha 2003, s. 87–101.

ČERNOKOSTELECKÝ ZÁMEK ZA PRVNÍCH LICHTENŠTEJNŮ: PROVOZ – FUNKCE – VYUŽITÍ

Po smrti Zikmunda Smiřického roku 1608 sice pokračovali jeho nástupci – Jaroslav II. a Albrecht Václav – ve stavbě černokosteleckého zámku a především v pracích na interiérech jednotlivých pokojů druhého, případně i třetího podlaží a jejich zařizování, ovšem lze předpokládat, že se už ve zdejší rezidenci zdržovali podstatně méně. Kladli důraz především na nový palác Smiřických na Malé Straně v Praze (po roce 1603 a ještě více po roce 1612),¹²⁾ který měl svou reprezentativností odrážet i politické ambice rodiny a o Kostelec nad Černými lesy se starali spíše z hospodářského hlediska. Srovnáme-li inventáře kosteleckého zámku a panství pro roky 1611¹³⁾, 1618¹⁴⁾ a 1621¹⁵⁾, na první pohled nás upoutá, jak postupně z Kostelce mizely předměty luxusní povahy, kterými nechávali Smiřičtí nejspíš vybavovat svou pražskou rezidenci.¹⁶⁾ V inventářích se takto postupně přestává objevovat nejen většina cínového nádobí, koberců, ale i obrazů. Například ještě v inventáři z roku 1618 se vyskytuje celkem 29 gobelinů zavěšených na stěnách rytířského sálu (označovaného jako *palác*) a v reprezentačních prostorách, či *čalouny zlatem tlačený v pokoji a komoře Jeho Milosti Páně*. Tyto předměty luxusní povahy ovšem roku 1621 už na Kostelci nebyly. S občasnými pobyty vzácných hostů a rodiny majitele se ale podle těchto pramenů počítalo i nadále, neboť ve vlastním zámku bylo umístěno velké množství stolního nádobí (jen cínových talířů bylo 241) a ložního prádla (127 perin).

Více za povšimnutí stojí kolekce obrazů rozvěšených především po zdech rytířského sálu a jeho předsálí (zvaného *prkenice*). Ještě podle stavu v roce 1611 zde bylo rozvěšeno 13 portrétů členů habsburské rodiny, ovšem i velký obraz Jaroslava I. Smiřického (*starého pána*) a jeho manželky Kateřiny Smiřické z Hazmburka. A k tomu ještě viselo v rytířském sále dalších 76 srnčích a jedno sobí paroží. Obrazy pak pochopitelně visely i v některých dalších komorách prvního patra a v panské jídelně (*taffelstuben*). V inventáři z roku 1618 pak už není o obrazech nikde ani zmínka a nelze předpokládat, že by si těchto předmětů jeho seřaditelé pouze nevšíмали (soupis obsahuje i zámky na dveřích, mosazné lustry či tapiserie). S největší pravděpodobností je nechal některý ze šlechtických majitelů v tomto období odvézt do pražského paláce Smiřických. Pokud by tomu skutečně tak bylo, nabízí se otázka dalšího osudu

předmětů odvezených sem z kosteleckého zámku – po roce 1620 by se tak mohly dostat do majetku Valdštejnů, Pernštejnů, potažmo i Lobkoviců.¹⁷⁾ Rozhodně ještě před koupí Kostelce Karlem I. z Lichtenštejna už zde drtivá většina reprezentativních předmětů z majetku rodu Smiřických nebyla fyzicky přítomna.

Vraťme se ale k osudům vlastního zámku po odchodu Smiřických. Až doposud nebyla nikde v literatuře reflektována skutečnost, že vlastní zámek byl na podzim roku 1620 obsazen táhnoucím vojskem a následně vyplundrován. Stalo se tak velmi záhy po bitvě na Bílé hoře, kdy 7. prosince 1620 vtrhla do městečka Kostelce císařská armáda, která vyplnila město, dokonce zapálila i domy na jižní straně náměstí, přičemž vypálila i radnici, kde shořela celá spisovna včetně všech dosavadních městských i smolných knih (pochopitelně už ve své době to bylo chápáno jako nenahraditelná ztráta). Následně vojáci při svém plenění neušetřili ani kanceláře vrchnostenských úředníků a spisovnu na černokosteleckém zámku, kde zničili (? spálili) převážnou část spisů vrchnostenské správy, včetně většiny gruntovních knih.¹⁸⁾ Ještě v inventáři černokosteleckého panství z roku 1654¹⁹⁾ jsou při popisu zámku uváděna *velký registra purgkrechtu vytrhané, od soldátův pořezané, od léta 1598*.

V souvislosti s vyplněním kosteleckého zámku v prosinci 1620 vyvstává ještě jedna logická úvaha, že řada luxusních předmětů zachycených zde ještě k roku 1618, nebyla po tomto datu ani tak odvezena na jiné sídlo Smiřických, jako spíše ukradena či zničena rabujícím vojskem (jistě ale ne výše zmiňované rodinné portréty). Roli tu snad mohl hrát i útěk poslední majitelky panství z rodu Smiřických, Markety Salomeny Slavatové, která si jistě s sebou do exilu odvezla množství luxusních předmětů. Právě inventář zámku z roku 1621 je totiž nápadně chudý a ukazuje zřejmý stav vyplundrovaného sídla.

Kromě císařského vojska vtrhla několikrát do Kostelce i švédská armáda (27. listopadu 1639, 11. června 1642, 6. března 1645 a 9. listopadu 1648), která kromě městečka vyrabovala opakovaně i zámek. Při jednom z těchto nájezdů zničili vojáci mj. i velkou renesanční kovanou voliéru, zvanou bažantnice, stojící u valů východního křídla (doslova se píše: *ta však od lidu švédského ruinována jest*) a vojáci se dokonce nezdráhali ani vyrabovat hrobku Smiřických v zámeckém kostele a okrást mrtvolu vrchnosti o veškeré cennosti.²⁰⁾ Podle poválečného popisu odnesli ze zámku prakticky veškeré kovové prvky, rozbíjeli dveře i okenní rámy, vytrhávali dokonce některé podlahy a vyřezávali i část krovů nad budovami předzámčí.

12) Dům stojící na místě pozdějšího Smiřického paláce vlastnil od roku 1573 už Jaroslav I. Smiřický, ale teprve jeho synovec ho začal nákladně přebudovávat. Roku 1612 pak Albrecht Václav Smiřický za finančního přispění Albrechta Jana Smiřického, který věnoval 5000 kop grošů míšeňských, koupil od Kateřiny, vdovy po bývalém smiřickém úředníkovi na kosteleckém panství a malostranském měšťanovi Janu Trojanovi z Bylan a Rossfeldu i sousední nárožní tzv. Chlupovský dům za částku 10.000 kop grošů míšeňských a oba domy spojil do jednoho celku. Viz V. Ledvinka, *Pražské paláce*. Praha 1998, s. 114; Státní památkový ústav hlavního města Prahy (dále jen SPÚ HMP), sign. P/56; V. Hlavsa – J. Vančura, *Malá Strana*. Praha 1983, s. 71.

13) NA Praha, Komorní soud (dále jen KK), i. č. 1779. Na dalších místech v textu už pro přehlednost na signatury těchto inventářů neudkazuji.

14) NA Praha, Fideikomisní spisy (dále jen FdK), sign. VII E 9, kt. 847.

15) NA Praha, FdK, sign. VII E 9, kt. 847. Na dalších místech v textu už pro přehlednost na signatury těchto inventářů neudkazuji.

16) Například po roce 1618 nechal Michal Slavata z Chlumu, švagr Albrechta Jana, odvézt z Kostelce do Prahy větší část knihovny. NA Praha, FdK, sign. VII E 9, kt. 847.

17) V rámci konfiskace smiřického majetku získal jejich pražský palác jejich blízký příbuzný Albrecht z Valdštejna pro svůj rod. Už roku 1630 ho ovšem Maxmilián z Valdštejna prodal (v hodnotě 20 tisíc zl.) Vratislavovi Eusebiovi z Pernštejna, který zde pak pobýval. Po jeho smrti r. 1631 přešel do vlastnictví pozůstalé sestry Frebonie z Pernštejna, která tady pak trávila poslední roky života jistě kvůli pohodlí i kulturním kontaktům. Ve své závěti palác na Malé Straně odkázala karmelitánskému klášteru P. Marie Vítězné, zbytek majetku svému bratranci Václavu Eusebiovi z Lobkovic. Viz P. Vorel, *Páni z Pernštejna*. Praha 1999, s. 273–277.

18) Na tento čin se odvolávají takřka všechny zápisy v nově založených pozemkových knihách na panství po roce 1620, poněvadž tím zanikla veškerá evidence o způsobu nabytí gruntů tehdejšími majiteli – vide Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 3161, fol. 51; fol. 55, fol. 59, fol. 281 etc.

19) NA Praha, FdK, sign. VII E 33.

20) SOA Praha, Vs Kostelec nad Č. lesy, i. č. 3138 (Zlatá kniha), fol. 22 p. v.

Zastavme se nyní blíže u stavebních úprav a přestaveb kosteleckého zámku v průběhu 17. století. Hned v úvodu musíme říci, že k žádným zásadnějším a větším přestavbám až do poloviny 18. století v budově zámku nedocházelo a veškerá stavební aktivita byla zaměřena jen na vlastní údržbu a opravu zchátralých částí stavby, především střech. Nejvýraznějším takovýmto počinem, který máme v písemných pramenech doložený, byla výměna střešní krytiny v rozsahu celé stavby roku 1668. Nejprve se na jaře tohoto roku začala vyměňovat krytina na budově předzámčí. Akci tohoto druhu bychom pochopitelně nemuseli vůbec zmiňovat, kdyby ovšem výrazně nezměnila vzhled a tvar některých zastřešení. Právě při výměně oplechování věže nad vstupní branou se zjistilo, že stav krovu z lipového dřeva je natolik povážlivý, že nutně bude muset být celý stržen a zbudován zcela nový (celkový náklad 275 zl.) – zastřešení věže bylo tehdy barokně pozměněno přidáním nástavce s lucernou a bání místo dřívější helmice z dříví pošikmo v osum hran sroubené a kůrkami [tj. prejzy] na všechny strany přikryté.²¹⁾ V květnu a červnu 1668 pak hejtman panství Leopold Vavřinec Laiter z Tannenberka (nastoupivší na podzim předchozího roku) oznamuje knížeti, že přes léto se výmění velká část střechy na hlavní zámecké budově.

Hejtman Laiter upozorňuje také, že zámek je obecně ve velkém nebezpečí požáru, poněvadž střechy jsou přikryty šindelem (napuštěným olejem!) a pokud by začalo hořet ve dvoře, vinopalně či kovárně ve městečku, požár by mohl bez problému přeskóčit i na zámek. Proto navrhuje všechny střechy na zámku pokrýt pálenými taškami a věže oplechovat, což bylo nakonec skutečně provedeno. V závěrečné fázi této obnovy se v roce 1671 ještě vyměňovala střecha nad ptáčnicí, na dvou nárožních věžích a nad zámeckou kaplí, která byla původně také šindelová, nově ale už z tašek. K tomu byla na střеше kaple malá plechová věžička, už značně zchátralá (navíc propouštěla vodu do kaple), kterou projektant navrhoval buď úplně zbourat (prý byla obecně k malému užitku), nebo na jejím místě postavit novou.²²⁾

Zkusme ještě zodpovědět otázku, kolik lidí vlastně trvale obývalo v 17. století kostelecký zámek. Pro období Smiřických, tj. do roku 1620 (1623), to nevíme a nedokážeme to ani odhadnout. Zásadní v našich úvahách bude fakt, že po roce 1623 (resp. po roce 1608) už Kostelec nebyl trvale rezidenčním městečkem a sídlem.²³⁾ Na rozdíl od smiřické éry máme pro období 17. století částečné přehledy, kolik osob vlastně v černokosteleckém zámku žilo. První zpráva je z roku 1677.²⁴⁾ Podle ní k zámecké kapli příslušely jako farníci

osoby ze zámku, pivovaru, Peklovského mlýna a dvora, celkem 137 osob. Do tohoto čísla nejsou ale zahrnuty děti před prvním svatým přijímáním. Bohužel u tohoto čísla nedokážeme přesně určit, kolik z panských zaměstnanců skutečně žilo na zámku, poněvadž řada úředníků bydlela v panských domech ve vlastním městě na náměstí.

Druhým pramenem²⁵⁾ k této otázce, který je ovšem už mnohem exaktnější, je detailní soupis všech obyvatel černokosteleckého panství k 31. lednu 1691, a to včetně počtu dětí, čeledínů a dokonce i zámeckého služebnictva jednotlivých úředníků. Je to pramen zcela unikátní, poněvadž až do konce 18. století počty obyvatel většinou jen hrubě odhadujeme podle počtu domů. Předně zde žil se svou rodinou hejtman panství (5 osob), který měl k dispozici jednoho pacholka a dokonce čtyři (!) služebné. Dále zámek obýval s rodinou důchodní písař (5 osob) s jednou služebnou a purkrabí (4 osoby a 2 sloužící). Kromě toho žili přímo na zámku i tři pomocní písaři, vrátný s manželkou a dítětem (3 osoby), nejspíš i zámecký kovář (2 osoby) a snad i zámecký kominík se svou rodinou (5 osob). Shrňme-li tedy tyto údaje, dojdeme k závěru, že v celém areálu kosteleckého zámku žilo na konci 17. století přibližně 47–55 osob včetně dětí, ovšem jejich rozmístění bylo značně nerovnoměrné, protože z tohoto počtu žila většina v budovách předzámčí – z hlavní zámecké budovy o třech podlažích byla využívána trvale vlastně jen jihozápadní část přízemí, kde žil hejtman se svou rodinou a jeho osobní písař.²⁶⁾

Ostatní úředníci a jejich rodinní příslušníci (dohromady tvořila vrchní správa velkostatku a vlastní zámecký personál 171 lidí včetně rodinných příslušníků úředníků a jejich služebnictva) nebydleli na černokosteleckém zámku, ale obývali panské domy na náměstí, které zabíraly celou jeho jižní stranu přímo naproti vjezdu do zámku.²⁷⁾

POBYTY KNÍŽECÍ RODINY

Bezesporně zajímavé v souvislosti s kosteleckým zámkem také je sledovat, jak často a zda vůbec tady Lichtenštejnové přebývali, případně jaká svá sídla preferovali k trvalému bydlení. Tento jev se až doposud takřka nezkoumá,²⁸⁾ a je to velký dluh vůči českým šlechtickým sídlům. Přitom je často nasnadě neprávem opomíjený a přehledný pramen, a to různé vrchnostenské cirkuláře a reskripty vydávané v poměrně krátkých intervalech a často uchovávané ve velkostatkových archivech ve formě svázaných sešitů či knih. U jednotlivých reskriptů bývá obvykle úplná datace, tzn. i s udáním místa vydání (pochopitelně je zde nutná

21) M. Lejsková-Matyášová, K Jägrově přestavbě zámku Kostelce nad Černými lesy, in: Umění 13, Praha 1965, s. 322.

22) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. dominicalia, kt. 23, sl. 328d. Krovy budoval černokostelecký tesař Václav Kovářik.

23) A. Nachtmannová předpokládá na základě výzkumu V. Ledvinky, který zjistil, že na rezidenčním zámku Jindřichově Hradci žilo v letech 1575–1578 pět členů rodiny majitele a dalších 156 osob, že by zde situace mohla být obdobná. V 17. století ale v Kostelci už nebydleli členové dvora, členové knížecí rodiny, ani např. fraucimor a podle soupisu obyvatel z roku 1691 žilo trvale v místním zámku cca 50 osob včetně dětí (tolerance ±10 osob). Viz A. Nachtmannová, o. c. v pozn. 1.

24) NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství I, sign. B 12/8, fol. 120–125. Tato zpráva nás kromě toho informuje ještě o velmi pozoruhodném jevu vyplývajícím ze skutečnosti, že ve vlastním městečku Kostelci existovaly hned dva kostely – městský sv. Jan Křtitel (okolo kterého se pohrblívalo) a zámecký kostel sv. Vojtěcha (v této době pod patronací sv. Kříže). Ačkoliv zde žil pouze jeden farář, měly alespoň papírově oba chrámy svůj vlastní okruh farníků, kteří k němu přísluše-

li – k sv. Janu Křtitelovi přínáleželo takřka celé město s 252 farníky a k zámecké kapli (zde se sloužily mše sv. každou neděli a na svátky) patřily osoby ze zámku, pivovaru, Peklovského mlýna a dvora, celkem 137 osob. Kostecký farář ovšem o sobě píše, že je zároveň i zámeckým kaplanem, za což bere zvláštní plat.

25) SOA Praha, Vs Kostelec n. Č. l., hospodářské spisy, kt. 422, sl. 248.

26) Ještě dodejme, že na celém Kosteckém panství žilo podle tohoto sčítání trvale 1155 mužů, 1112 žen, 2643 dětí, 427 čeledínů a 276 děveček. Dohromady tedy 5613 osob. Náhorně zde vidíme, jak malé byly počty obyvatel ve městech i na vesnicích v raném novověku.

27) V. J. Mrvík, Dějiny černokosteleckých domů. Praha 2009, s. 34–38.

28) Výjimkou je sborník Život na šlechtickém sídle v 16.–18. století, Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta UJEP v Ústí nad Labem 1992; především pak článek V. Ledvinka, Funkce venkovských rezidencí a pražských paláců jihočeské šlechty v 16. a 17. století, tamtéž. Dále např. A. Ježková, Zámek Kunštát v 18. a 19. století, bakalářská práce, MU v Brně, Filosofická fakulta, Seminář dějin umění, 2008.

obezřetnost pro případ, že by jej vydala kancelář majitele panství sídlící jinde než sám šlechtic, ovšem i toto se dá vcelku spolehlivě odhalit). Nuže, z černokosteleckých knih reskriptů a vrchnostenských nařízení zjišťujeme, že Lichtenštejnové z Karolinské větve rodu (tj. majitelé v letech 1623–1772) v Kostelci nad Černými lesy nikdy trvale nesídlili, ovšem zdejší zámek někteří z nich využívali k dlouhodobějším pobytům a nejspíš i za účelem krátkodobých přespání, o kterých pochopitelně nevíme. Všichni Lichtenštejnové zde nepobyvali stejnou měrou – kostelecké sídlo bylo využíváno především v prvních třech čtvrtinách 17. století za knížete Karla Eusebia. Proč jej tak často využíval? Jednak zde kníže přespával při svých cestách do Prahy a jednak – a to je potřeba velmi zdůraznit – byl černokostelecký zámek v prvních desetiletích 17. století mnohem pohodlnější než valtická rezidence, neboť Karel Eusebius ve svém traktátu o architektuře vyjádřil nespokojenost s dosavadní nepohodlností valtické knížecí rezidence (vypleněné na konci třicetileté války Švédy). Potom už Kostelec přestal vyhovovat nárokům barokní doby na bydlení i reprezentaci tak významného rodu a Jan Adam I. sem již prakticky nezajížděl. S tím bezpochyby příčinně souvisí skutečnost, že si nechal vybudovat nový palác ve Vídni, blíž císařskému dvoru.

Na Kostelec zajížděl velmi často hlavně Karel II. Eusebius z Lichtenštejna, především na kratší pobyty kvůli honům. Při jedné z těchto návštěv se za ním například vydala delegace městské rady z nedalekých lichtenštejnských Řičan, aby ho požádala o potvrzení a polepšení starých městských privilegií – bylo to na konci roku 1632. Ovšem než do Kostelce dojele, kníže odcestoval. Řičanští pak v Kostelci nechali svou suppliku pro dobu další návštěvy knížete, která se uskutečnila až 26. dubna 1633, kdy skutečně privilegia potvrdil.²⁹⁾ Zde je třeba důrazně připomenout, že čeští šlechtici v raném novověku, ačkoliv měli většinou své „hlavní sídlo“, se s částí svého dvora během roku neustále přesouvali na svá venkovská sídla nebo městské paláce v Praze či ve Vídni. Například Adam II. z Hradce doslova pendloval mezi jižními Čechami a Prahou, kde velmi hojně využíval svůj pražský palác. Zde v letech 1568–1583 pobýval v průměru 40–70 dní ročně. Poté, co po roce 1583 do Prahy natrvalo přesídlil i císařský dvůr, trávil Adam v Praze už více jak polovinu dní v roce. K tomu ho při jeho pobytech v pražském paláci v 80. a 90. letech 16. století doprovázelo zpravidla 20–25 dvořanů, úředníků a osobních služebníků. Pokud byla přítomna i paní z Hradce, přibýli další 2–3 lokajové, 3–4 dívky z fraucimoru a několik děveček.³⁰⁾ Bezpochyby suite stejného složení i obdobného počtu doprovázela pravidelně i Karla Eusebia z Lichtenštejna, který s sebou ale jistě nebral celý svůj dvůr. I při pobytu knížete z Lichtenštejna na Kostelci se dbalo na patřičnou reprezentaci a lesk, pochopitelně v lokálních podmínkách – z jihovýchodního zámeckého nároží vybíhal prostorný arkýř, který byl stejně jako ostatní tři nárožní věže čtyřposchodový. V nejvyšším čtvrtém podlaží byla umístěna malá míst-

nost určená pro trubače (trumpetistu), který odtud hlasi-
tým troubením vítal vzácné hosty.³¹⁾

Zásadní zlom ve vztahu knížecí lichtenštejnské rodiny ke kostelecké rezidenci přichází náhle na podzim roku 1663. Tehdy turecký sultán Mohamed IV. zahájil válečné tažení proti císaři, na což císař reagoval vypsáním speciální daně a následně velmi rychle opustil i se dvorem Vídeň. Stejnou taktiku zvolil i kníže Karel Eusebius z Lichtenštejna, který kvapně opustil s celou rodinou Valtice a takřka na celý rok (do září 1664) se usadil v bezpečí černokosteleckého zámku.³²⁾ Pobyt knížecího dvora tenkrát oživil a obohatil i duchovní kulturu kraje. Oslavil zde totiž i Velikonoce roku 1664 a k doplnění liturgie těchto největších křesťanských svátků nechal kníže zřídit v zámecké kapli sv. Vojtěcha novinku – Boží hrob. Tento původně středověký zvyk upadl během reformace v zapomenutí a teprve v baroku ho oživil jezuíté v jižním Německu a Alpských zemích, kde se s ním seznámili i Lichtenštejnové.³³⁾

V dochovaných řadách reskriptů pro období únor 1666 až leden 1667 jsou místem vydání takřka výhradně Valtice – Kostelec ani jednou,³⁴⁾ ale zároveň víme, že roku 1667 zde kníže byl a vyjádřil se nechvalně o zdejším pivu. Naposledy ve svém životě sem Karel Eusebius z Lichtenštejna zavítal na podzim roku 1683.³⁵⁾ Jeho prudce se zhoršující zdraví jej přinutilo, aby zde zůstal a nenamáhal se cestováním v chladném a nepředvídatelném počasí. Strávil zde Vánoce, v lednu už pak kníže nebyl schopen ani chodit, ani podpisovat korespondenci a nakonec po záchvatu mrtvice na zámku v Kostelci nad Černými lesy v dubnu 1684 i zemřel.³⁶⁾ Hned nato sem z Plumlova dorazil i jeho syn a nástupce Jan Adam I., aby zařídil pohřeb, nicméně se zde zdržel jen několik dní. V období od května 1685 do konce roku 1688 se v Kostelci zdržoval pouze v září 1685³⁷⁾ a od února 1694 do listopadu 1696³⁸⁾ už opět ani jednou. Ovšem zároveň z reskriptů vysvítá, že tento kníže trvale trávil zimu (tj. často až do dubna) ve svém paláci ve Vídni-Rossau, jehož byl stavitelem.

Nejzajímavější z tohoto hlediska bude ovšem postava vévodkyně Marie Terezie Savojské (1694–1772), rozené princezny z Lichtenštejna, majitelky černokosteleckého panství v letech 1712–1772. Její život musíme rozdělit do dvou úseků – před a po skonu jejího manžela Tomáše Emanuela Savojského v říjnu 1729, kdy, jak se zdá, změnila způsob života a v ústraní se věnovala osobně vrchní správě svých panství a charitativní činnosti. Poněvadž Jan Adam po sobě nezanechal žádného mužského dědice a zůstaly po něm pouze dcery, byla jeho panství i sídla rozdělena – a poněvadž už nemohla Marie Terezie užívat za své sídlo valtický zámek, sídlila zpočátku své vlády především zde v Kostelci nad Černými lesy, i když fyzický stav zámku nebyl ji-

29) G. Trnka, Město Řičany v minulosti i přítomnosti, Řičany 1913, s. 109. V dubnu 1630 také v Kostelci potvrdil městská privilegia černokostelecké obci.

30) V. Ledvinka, Funkce venkovských rezidencí a pražských paláců jihočeské šlechty v 16. a 17. století, in: Život na šlechtickém sídle v 16.–18. století, Acta universitatis Purkynianae, Philosophica et historica I., Ústí nad Labem 1992, s. 33–34.

31) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 3138 (Zlatá kniha), fol. 41. Z tohoto důvodu zde byly okenní otvory prázdné, bez skel.

32) H. Haupt, Fürst Karl Eusebius von Liechtenstein 1611–1684, Erbe und Bewahrer in schwerer Zeit. München 2007, s. 161.

33) H. Haupt, o. c. v pozn. 32, s. 150.

34) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1181, nefol.

35) 20. října 1683 zde například vydal listinu, kterou legitimizoval na základě palatinátního práva svého rodu nemanželský zplozený Václava Fabiána ze Šumperka. J. Arndt, Hofpfalzgrafen-Register, Neustadt an der Aisch 1964, s. 45–46.

36) H. Haupt, o. c. v pozn. 32, s. 234.

37) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1182, nefol.

38) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1184, nefol.

Obr. 2: Kníže Karel II. Eusebius z Lichtenštejna (1611–1684). Od dětství na Kostelci pravidelně pobýval, v letech 1663–1664 zde žil s celou svou rodinou i dvorem a v dubnu 1684 na černokosteleckém zámku i zemřel (repro z: *Sammlungen des Fürsten von und zu Liechtenstein, Vaduz-Wien*).

stě v této době už plně reprezentativní. Tak víme, že na černokosteleckém zámku bydlela celý podzim 1713 (dokonce tady podle některých autorů měla 24. října t. r. slavit i svou svatbu) až do prosince, následnou zimu a duben pak strávila se svým manželem ve Vídni a od května 1714 už byli opět oba v Kostelci (do prosince; 23. listopadu t. r. se jí zde údajně narodil jediný syn Evžen Jan³⁹⁾). Stejně uspořádání se opakovalo i v roce 1715 a 1716 – obecně se dá říci, že zimní období bude trávit vévodkyně ve Vídni až do konce života. Změna pak přichází v roce 1717. V této době se totiž podařilo dokončit výstavbu jejího dalšího zámku v Kolodějích u Prahy, které se od října 1717 asi stávají novým sídlem Savojské rodiny, a černokostelecký zámek se stal obydlím už jen pro panské úředníky a jejich rodiny. Ono slůvko „asi“ je zde namístě – zároveň s přesídlením na Koloděje se v životě Marie Terezie objevuje zcela nový a ne úplně pochopitelný prvek, kterým jsou časté pobyty na nepříliš prostorném a výstavném zámku ve Škvorci, který byl roku 1639 vypálen, dlouho zůstal v ruinách a obnoven byl někdy kolem roku 1710. Zde poprvé žila od listopadu do února

1717/1718, strávila zde dokonce i Vánoce (!) a teprve na jaře se přesunula do Vídne, odkud se už na podzim vrací do Škvorce – a stejně tak učinila i v pěti následujících letech. Co ji vedlo k takovému nepochopitelnému kroku, dnes už nelze dost dobře rozhodnout. Po smrti manžela ovšem natrvalo přesídluje do Vídne, kde tráví celý rok, pouze v 50. letech odjíždí pravidelně na léto na svůj rakouský zámek Judenau.⁴⁰⁾

Osud, který v pobělohorském období potkal černokostelecký zámek, hlavní sídlo tak mocného a bohatého rodu, jakým byli páni ze Smiřic, nebyl případem ojedinělým (spíše naopak). Zcela identickou situaci popsal V. Ledvinka u pomyslného „podzimu života“ sídel kdysi mocných jihočeských Vítkovů.⁴¹⁾ Venkovské zámecké rezidence v jižních Čechách byly i po vymření pánů z Hradce nadále využívány už jen jako občasné rezidence, ovšem ve své renesanční podobě po dlouhá desetiletí po třicetileté válce bez ohledu na nástup nového barokního slohu. První barokní zásahy na nich byly provedeny až po roce 1660, kdy se vesměs jednalo pouze o nutné opravy chátrajících renesančních objektů, které vnášely do renesančního prostoru pouze nové barokní dekorativní prvky. Nakonec byly buďto staré renesanční zámky radikálně barokizovány (Český Krumlov, Hluboká), nebo byly přímo vrchnostmi opuštěny a nahrazeny pohodlnějšími zámeckými novostavbami. Čas architektonických proměn i aktivní šlechtický život se svou reprezentací i veškerým mumrajem pro ně fakticky skončil. To je i případ rezidence pánů z Hradce, Jindřichova Hradce – kdysi jednoho z nejvýstavnějších sídel v Čechách – která byla v baroku vrchností zcela opuštěna a nahrazena Jemčínou, či případ zámku ve Velkých Losinách, kde Lichtenštejnové nesídlili a klasicistně upravili jen východní křídlo, takže zdejší renesanční sídlo zůstalo unikátně zakonzervované.

PODOBA A FUNKCE ZÁMKU PŘED JÄGEROVOU PŘESTAVBOU

Zastavme se nejprve u využití pokojů prvního a druhého patra černokosteleckého zámku v 17. století, tedy v době pobytů knížete Karla Eusebia. Zcela zásadní pro naši představu je fakt, že Lichtenštejnové v 17. století zdejší prostory obývali víceméně v jejich renesanční podobě, tj. s renesančními malbami stěn i stropy, tedy ve stavu ještě z dob Smiřických. O jejich podobě a vybavení jsme jednak informováni z popisu tzv. Zlatého urbáře (Zlaté knihy) z roku 1673, ovšem také z inventáře z roku 1654⁴²⁾ – tento druhý pramen nebyl až doposud v odborných studiích k této stavbě nikým reflektován (!). Na druhou stranu je ovšem třeba přiznat, že vznikl 16. července 1654 pro potřeby konfiskační císařské komise, která přejímala kostelecký zámek i s jeho vnitřním vybavením do majetku královské komory. Je tedy dost pravděpodobné, že si nevšímal soukromého majetku knížete z Lichtenštejna, poněvadž celý soupis působí dosti stroze a nikde se v něm nemluví např. o obrazech či gobelínech (pokud ovšem byly na Kostelci přítomny). Z tradičního modelu renesanční panské rezidence bylo převzato prakticky veškeré funkční rozvržení interiérů, patrně

40) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1186–1196.

41) V. Ledvinka, o. c. v pozn. 30, s. 35–36.

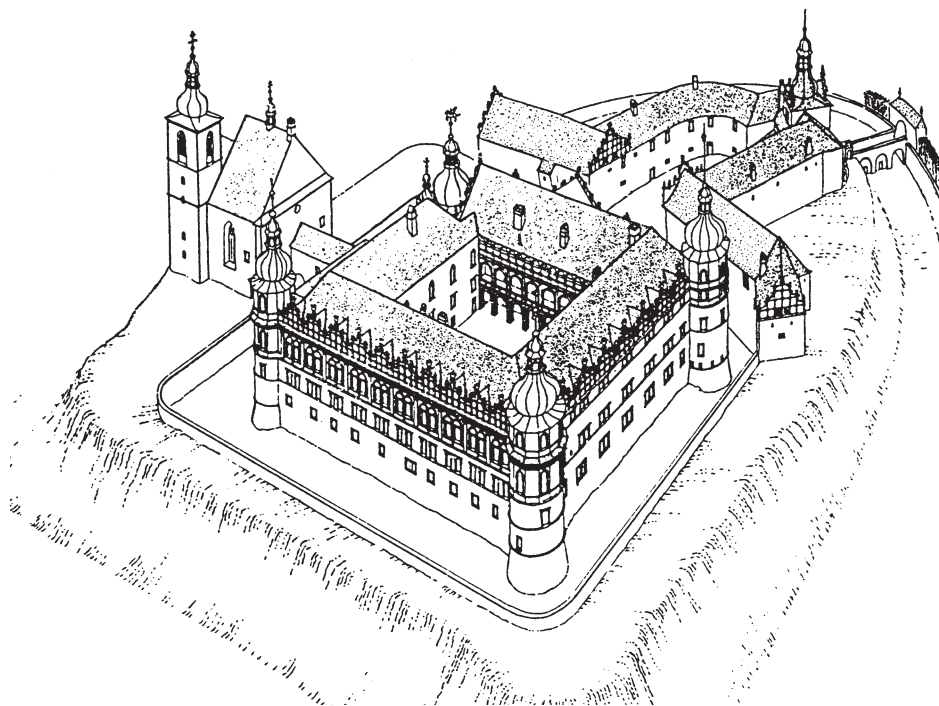
42) NA Praha, FdK, sign. VII E 33.

39) ŘKFÚ Kostelec nad Černými lesy, farní kronika (1830–2007), fol. 57.

zvláště v přízemí (byt hejtmana, kuchyně) a honosných pokojích majitele panství v prvním patře jižního křídla. V interiéru ovšem před Jägerovou přestavbou především neexistovala kontinuita chodeb, kterou si žádala barokně citící doba, v renesanční době zde byly pouze otevřené nádvorní loggie obou pater průčelního křídla a dlouhá chodba (tzv. mazhauz) v západním křídle, zatímco křídla severní a východní takovouto komunikační prostorem neměla.

Rozhodně se ale oproti stavu z dob Smiřických změnilo umístění ložnice pána domu a pochopitelně i jejích předpokojů. Roku 1611 byla totiž hlavní ložnice pána domu (2) s jedním předpokojem a vlastním záchodem až na samém konci jihovýchodního nároží prvního patra.⁴³⁾

Aby šlechtic nebyl nikým ve svém bytu rušen, byla zdejší kamna jako jedna z mála na celém zámku už v dobách Smiřických uzpůsobena k přikládání z chodby.⁴⁴⁾ Jak již poukázala A. Nachtmannová,⁴⁵⁾ bylo umístění pánova bytu velmi nepraktické a tyto pokoje byly i do jisté míry nepohodlné. Vstupní dveře totiž ústily přímo na otevřené arkády či dřevěnou pavlač, aniž by je chránila nějaká předsíní či jiná ochrana před větrem a chladem. Navíc se v komoře, kde pán spal, netopilo! Chlad byl jistě faktorem běžným na všech šlechtických sídlech a zmírňovala ho různá ohřívadla vkládaná do postelí či objemné kožešinové pláště, zvané *šlofpelc*, ve kterých se i spalo. Bezpochyby z těchto důvodů nechal Karel Eusebius z Lichtenštejna přesunout své soukromé pokoje, především ložnici. Z popisu zámku z roku 1654 i ze Zlatého urbáře (Zlaté knihy) z roku 1673 vyplývá, že soukromé komnaty knížete byly umístěny v prvním patře západního křídla, a dokládá se tak skutečnost, že i na knížecích sídlech druhotného významu byly některé místnosti trvale zařízeny jako knížecí komnaty pro případ návštěvy vrchnosti, tedy že kníže nebyl ubytováván v některém z hostinských pokojů. Pokoje knížete zabíraly prakticky celý uvedený prostor – kromě ložnice a jejího předpokoje (nejspíš pokoje č. 16–17) zde byla i vlastní pracovna (19), a to paradoxně v pokoji zdobeném malbami zobrazujícími dějiny rodu Smiřických. Tyto místnosti pak uzavíral konferenční pokoj knížete (22; *kancelář z prken na ten čas udělána, kdež sessí J. M. Kníž. rad justitiae byla*).⁴⁶⁾ Kde se nacházely případné soukromé komnaty

Obr. 3: Kostelec nad Černými lesy, zámek v době pobytu knížete Karla Eusebia (perspektivní kresba D. Menclová; převzato z: J. Petrůň a kol., *Dějiny hmotné kultury II/1*. Praha 1995, s. 234).

kněžny, pokud někdy na Kostelec zavítala, není absolutně zřejmé. Doposud se nepodařilo ani uspokojivě odpovědět na otázku, kde byly pokoje paní dominia v době Smiřických. Odpověď nám snad dá jinak zkratkovitý rejstřík z roku 1621, který uvádí pokoje v jižním křídle nejspíš v pořadí, jak šly za sebou – totiž: *V panským pokoji – V taflštubn – V pokoji za taflštubn – V paniným pokoji*.⁴⁷⁾ Zdá se tedy, že ložnice paní domu byla v době renesance umístěna symetricky k hlavní šlechtické jídelně (tzv. taffelstuben) v pokoji č. 5, kde je uváděno mj. i jedno lože. Tuto teorii podepírá i skutečnost, že podle Zlaté knihy z roku 1677 byl v této místnosti i otevřený krb a přiléhající záchod.

Oproti tomu v západním křídle byly v baroku dva pokoje zařízeny stejně jako v renesanci jako standardní hotelové apartmány – tedy ložnice s postelí s nebesy, stolem, několika židlemi a různým počtem přilehlých pokojů, které nesloužily ke spaní. Navíc se popis zmiňuje o knížecí garderobě umístěné v přízemí západního křídla v prostorách bývalého smiřického fraucimoru (12)⁴⁸⁾ a spojené s knížecí ložnicí hlavním šnekovým schodištěm. Je ale třeba upozornit na to, že podle inventáře z roku 1654 byly i v tomto obytném a reprezentativním patře – pianu nobile – pokoje zařízeny poměrně skromně, pouze nejn nutnějšími kusy nábytku; rozhodně se zde nevyskytovaly věci osobní potřeby či další drobnosti, které se bezpochyby stěhovaly společně s knížetem. Navíc si uvědomme, že černokostelecký zámek byl (až na výjimku v letech 1663 až 1664 a 1684) místem pouhých krátkodobých přechodných zastávek knížete z Lichtenštejna.

Stejně pozoruhodné informace ovšem poskytuje popis k roku 1654 také o prvním patře východního křídla, které

43) A. Holasová, Kostelec nad Černými lesy ve světle inventáře z roku 1611 s přihlédnutím k inventářům pozdějším, in: *Východočeský sborník historický* 12, 2005, s. 60.

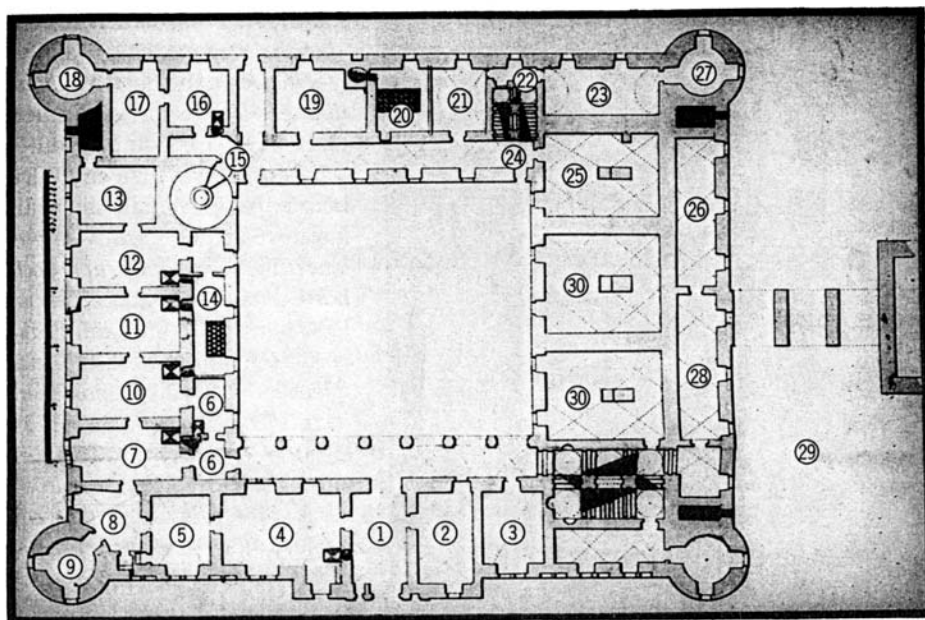
44) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 3138 (Zlatá kniha), fol. 24.

45) A. Nachtmannová, o. c. v pozn. 1, s. 94.

46) Stav k roku 1673. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 3138 (Zlatá kniha), fol. 38. Inventář zámku z roku 1654 oproti tomu uvádí v místnostech 19, 20 a 21 mj. po jedné posteli.

47) NA Praha, FdK, sign. VII E 9, kt. 847.

48) Stejně tak i Zlatá kniha k roku 1673. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 3138 (Zlatá kniha), fol. 18 p. v.

Obr. 4: Kostelec nad Černými lesy, zámek, plán J. Jäger z roku 1779. Přizemí. 1 – vstupní brána, 2 – prádelna s přilehlou kuchyňkou, 3 – „sirotčí sklep“, 4 – v tomto prostoru se hned při bráně nacházel malý sklípek na ukládání soli a malá kuchyňka, na něž navazovala „taffelstuben“ – jídelna personálu, 5 – komora se „secretem“, 6 – klenutá síň, 7 – hejtmanský pokoj, 8 – klenutá komora s přístupem do sklepa pod nárožní věží a se „secretem“, 9 – klenutá komora v nárožní věži, 10 – hejtmanská kancelář, 11 – klenutá komora a „dřevnice“, 12 – fraucimor a 13 – fraucimorská komora se „secretem“, 14 – síňka s „vohništěm pro strojení jídla“ a druhým vstupem do „dřevnice“, 15 – síňka s přístupem ke šneku, 16 – klenutá světnice s kamny, 17 – klenutá komora se „secretem“, 18 – komora v nárožní věži, 19 – klenutá síň se studnou a za ní směrem k severu „secret vobecní“, 20 – hlavní zámecká kuchyně, 21 – síňka, špižárna a světnice pro kuchaře, 22 – klenutá komora, 23 – zadní komora, 24 – na místě barokního schodiště se původně nacházel „šnek“ o 97 schodech, přístupný přímo z nádvoří a vedoucí až do podstřeší, 25 – „sklep povrchní z kamene silného a štukoví klenutého“, 26 – „ulice klenutá“ – chodba, do níž byl vchod z předchozího „sklepa“ a která propojovala prostory celého křídla s bažantnicí 27 – komora ve věži přístupná z „ulice“, 28 – původní šnekové schodiště do prvního patra zakončené padacími dveřmi, 29 – nároží v renesančním období nedokončené, nacházela se zde bažantnice, 30 – dva nadzemní sklepy (podle: A. Nachtmannová o. c. v pozn. 12 obr. 8).

nebylo na počátku 17. století ještě dokončeno. Zde byl vedle pokojů zvaného *Stříbrný koníček* rozměrný sál se čtyřmi okny směrem do nádvoří, který v 17. století sloužil jako tzv. *dvorská taffelstuben*, tedy jídelna pro členy dvora (25). A. Nachtmannová⁴⁹⁾ sice předpokládá, že na černokosteleckém zámku zřejmě nebyla speciálně oddělená jídelna pro dvůr a služebnictvo, ovšem není to pravda. Ve skutečnosti se členové dvora stravovali právě zde (bylo tady celkem čtrnáct vyřezávaných židlí). Panští úředníci se (snad se svými rodinnými příslušníky) stravovali společně ve své vlastní jídelně v přízemí vstupního křídla (4) blízko brány, kde byly i „veřejné“ záchody. Kde se ale stravovala knížecí rodina? Rodina knížete z Lichtenštejna, pokud byla na Kostelci přítomna, hodovala společně ve vlastní slavnostní jídelně v prvním patře téhož křídla v tzv. hlavní tabulnici (3), čili v místnosti, která byla hlavní jídelnou už pro rodinné příslušníky Smiřických. Hlavní tabulnice byla obvyklou součástí šlechtických rezidencí a plnila současně několik funkcí – kromě jídelny byla zároveň i jakýmsi obývacím pokojem rodiny, odbývaly se tu dvorské ceremonie a především se tu přijímaly vzácné návštěvy.⁵⁰⁾ Přijetí k privátnímu rozhovoru totiž určovala etiketa. Privátní části obydlí nebyly totiž běžně přístupné návštěvníkům, i když náleželi k příbuzným. Vedle obyvatel do nich mohli vstupovat jen osobní služebníci za úklidem, příležitostně i lékař. I vybrané přátele zval

49) A. Nachtmannová, o. c. v pozn. 1, s. 98.

50) Viz A. Nachtmannová, o. c. v pozn. 1, s. 94.

pán vždy do jiné části rezidence než privátní⁵¹⁾ – k tomuto účelu snad na Kostelci sloužila právě bývalá hlavní tabulnice (3) s přilehlou místností, později adaptovanou na biliardový sál. Vzněšenost návštěvníka i jeho důvěrnost s pánem domu se vzhledem k etiketě mohla spolehlivě poznat podle toho, jak daleko mohl vkročit do panského apartamentu a zároveň i podle toho, kam až mu obyvatel privátního obydlí vyšel naproti k uvítání.

Kostelecká *Taffelstuben* byla přístupná z nekruté arkády a z pánova pokoje a i u ní platilo, že v zimních měsících nebyl její vchod kvůli své poloze přímo u otevřených arkád krytý před větrem a chladem. Nicméně i ona měla tu zvláštnost, že zdejší kamna byla už v dobách Smiřických uzpůsobena k přikládání z chodby.⁵²⁾ Lichtenštejnové ji v 17. století sice vybavili novým sedacím nábytkem a stoly, ovšem stejně jako všechny ostatní pokoje v černokosteleckém zámku v podstatě jen doplnili její renesanční podobu z doby jejího vzniku – byl zde tedy honosný kazetový strop se zlacenými růžicemi a malovanými poli s motivy z antické mytologie, které doplňovala smiřická (!) heraldická výzdoba a různé ornamenty (malování rozdílných římských rekův a hrdin, též všelijakých erbů starožitných a jiných rozdílných věcí). Uprostřed stály dva stoly vořecké barvy a okolo deset nových židlí s lenochy a dvě lavice.⁵³⁾

Další zajímavá informace o vybavení černokosteleckého zámku v roce 1654 je o zámecké knihovně. Je to jediná informace v celém 17.–19. století, že knihovna na Kostelci vůbec byla! Umístěna byla v jedné z komnat na samém konci východního křídla prostředního patra (piana nobile) a její okna směřovala na renesanční kovanou bažantnici. Nacházela se v ní *almara velická s farchy pro knihy malovaná*.⁵⁴⁾ Během Jägerovy přestavby v polovině 18. století byla dispozice tohoto traktu zcela změněna, takže dnes už tato místnost neexistuje a můžeme se jen dohadovat o její poloze.

Jen pro úplnost se ještě zmíníme o podobě a funkci horního patra zámku. Všechny tyto prostory působily v polovině 17. století velmi opuštěným strohým dojmem a zdejší místnosti nebyly takřka nijak zařízeny – tato skutečnost je ovšem pouze kontinuálním pokračováním stavu z dob Smiřických.

Jen pro úplnost se ještě zmíníme o podobě a funkci horního patra zámku. Všechny tyto prostory působily v polovině 17. století velmi opuštěným strohým dojmem a zdejší místnosti nebyly takřka nijak zařízeny – tato skutečnost je ovšem pouze kontinuálním pokračováním stavu z dob Smiřických.

51) J. Petrůň a kol., Dějiny hmotné kultury II/1. Praha 1995, s. 319 a 324.
52) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 3138 (Zlatá kniha), fol. 24.

53) NA Praha, FdK, sign. VII E 33.

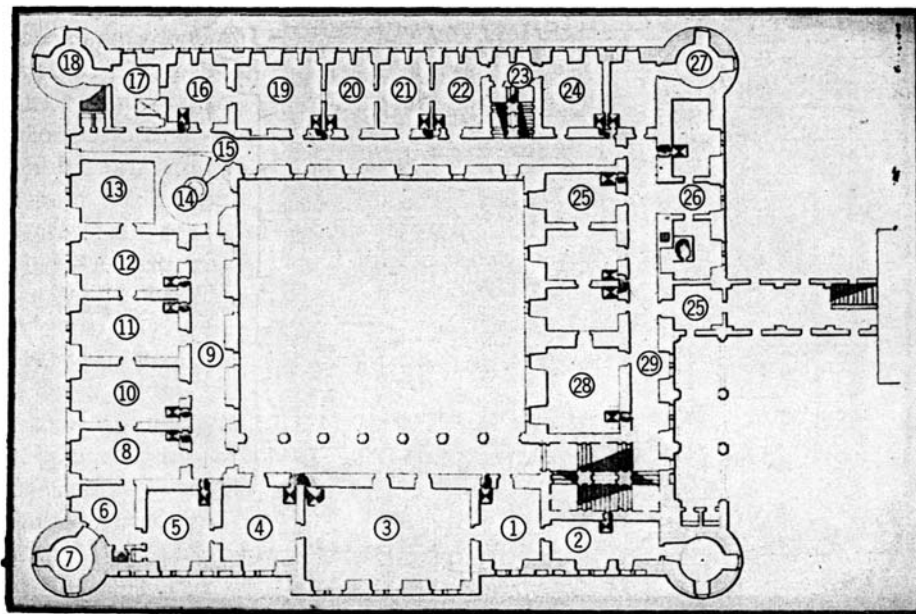
54) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 3138 (Zlatá kniha), fol. 32.

řických, kdy tyto prostory nebyly kromě velkého sálu (22) a předsálí (25) de facto nijak využívány a výzdoba stropů či stěn nebyla v některých místnostech nikdy provedena. V roce 1654 sice měly všechny obývací pokoje kamna, jak o tom informují popisy z dob Smiřických, ovšem ve většině místností nebylo kromě holých stěn vůbec nic. Do podoby jednoho hostinského apartmánu byly zařízeny pouze tři sousedící pokoje ve vstupním jižním křídle (4–5–6).⁵⁵⁾ Ostatní pokoje byly zcela (!) prázdné a i okna v celém druhém patře (bezpochyby ještě z dob Smiřických) už byla ve špatném stavu.

Výše uvedený dojem černo-kosteleckého zámku, který působil značně stroze a až trochu opuštěně, nebyl ovšem ve své době u šlechtických zámků nijak neobvyklý. Vnitřní vybavení šlechtických sídel souviselo přímou úměrou se způsobem využívání. Jak poznamenal už Josef Petráň, zatímco trvale nebo dlouhodobě obývané rezidence vykazují kompletní vybavení, u vedlejších sídel úroveň vybavení předmětů osobní potřeby úměrně klesá podle četnosti a délky pobytů vrchnosti. Sídla častějších návštěv byla vybavena i obrazy a dalšími dekoračními textiliemi a předměty, ovšem osobní majetek ani panská kuchyně nebyly ani zde trvale přítomny. Místa občasných návštěv pak jsou vybavena jen velmi skromně – jedinou položkou v inventáři celé řady trvale neobývaných sídel byly jenom zámky na dveřích, což ovšem na druhé straně svědčí o tom, že ač nebyly využívány, nebyly definitivně zpustlé.⁵⁶⁾ Stejný problém pochopitelně vyvstal i u knížecího rodu Lichtenštejnů, kteří od 17. století vlastnili výrazný nadbytek panských sídel. Například lichtenštejnské zámky ve Žďanicích či Černé Hoře nebyly vrchností od 17. století využívány, a proto se zde nacházelo absolutní minimum vnitřního zařízení a působily zcela opuštěným dojmem. Později se z nich stala sídla panské správy. Stejně tak moravské Bučovice, které Lichtenštejnové vyženili jako jednu z nejluxusněji zařízených panských rezidencí na Moravě, zařízenou pozlacenými postelemi s hedvábnými matracemi a polštáři, cennými orientálními koberci, vykládanými truhlami a řadou dalších hodnotných předmětů.

55) V pokoji č. 6 byla prostá postel bez nebes, v č. 5 dobrý stůl a dvě nové lavice a v sousední jídelně č. 4 jeden stůl a jedna (!) židlička.

56) J. Petráň a kol., o. c. v pozn. 51, s. 276.

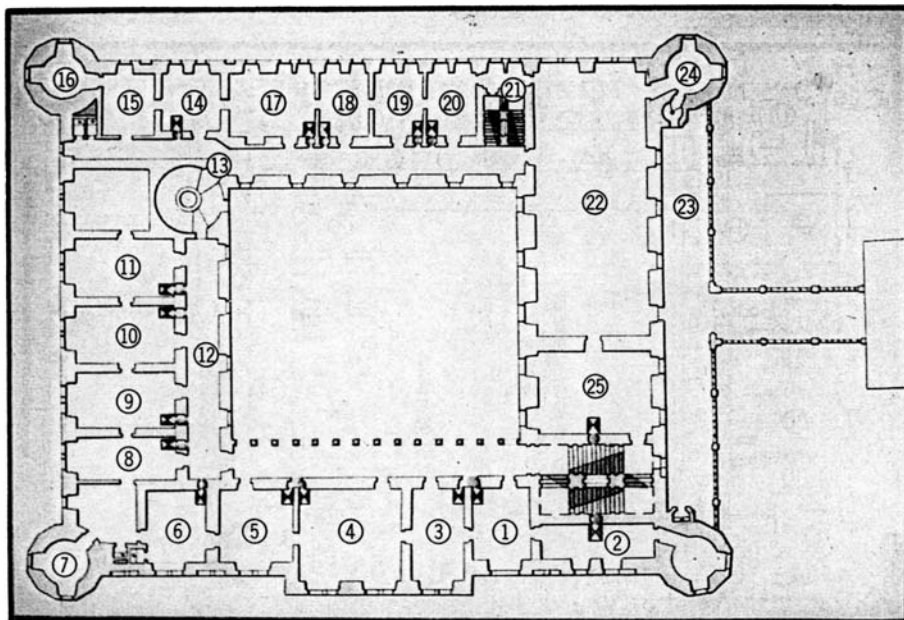
Obr. 5: Kostelec nad Černými lesy, zámek, plán J. Jäger z roku 1779. 1. patro. 1 – „pokoje stříbrný“ – za Smiřických pokoj pána domu, 2 – komora se „secretem“ a vstupem na dřevěnou pavlač vedoucí do východního křídla, 3 – „hlavní neb životní taffelstuben“, 4 – pokoj s podlahou „z vápná litou“ a kazetovým stropem malovaným „poetickými figurami“, 5 – komora s „vlaským komínem“, stropem „v okrouhlost klenu-tým“ a vymalovaným „na způsob ráje“, na stěnách krajiny, ke komoře přiléhá „secret“, 6 – komora „v okrouhlost klenu-tá“, 7 – „vej-stupek neb rundel“, 8 – „komora klenutá bez malování“ s „vlaským komínem“, 9 – mazhauz, 10 – pokoj s kazetovým stropem malovaným výjevy z trojské války, 11 – pokoj s kazetovým stropem s malbami sedmi divů světa, 12 – pokoj se „stropem lomeným vypuklým truhlářským dílem dělaným a malovaným“ triumfy římských císařů a řeckých hrdinů, 13 – komora se „secretem“ a kazetovým stropem s alegoriemi sedmi planet a dvanácti znamení zvěrokruhu, 14 – šnekové schodiště, 15 – síňka s malovaným stropem, 16 – pokoj s kazetovým malovaným stropem, 17 – komora s kazetovým stropem a „secretem“, 18 – „rundel klenutý“, 19 – pokoj s kazetovým stropem s alegoriemi sedmi svobodných umění a výjevy z dějin pánů ze Smiřic – v 17. století v něm byla soukromá pracovna knížete z Lichtenštejna, 20 – komora s kazetovým malovaným stropem a se „secretem“, 21 – komora s malovaným kazetovým stropem, 22 – pokoj s kazetovým malovaným stropem – v 17. století sloužil jako konferenční místnost knížete a jeho dvorských radů. Tři poslední jmenované místnosti měly okna do nádvoří i do valů – v plánu naznačená chodba neexistovala, 23 – malá síňka s kazetovým stropem, 24 – velký pokoj, v němž byly vyzděny dvě malé klenuté komůrky se „secretem“, v pokoji se nacházelo ohniště „pro pálení všelijakých vod“, následující místnosti nelze určit zcela přesně, protože jejich dispozice byla barokní přestavbou změněna, 25 – „veliká síň“ s „vlaským komínem“ a „táflovaným stropem skrze patrony malovaným“ – v 17. století sloužila jako jídelna pro členy knížecího dvora. Ji se procházelo ke kostelu a do ní ústilo šnekové schodiště s padacími dveřmi z přízemí, na síni byla vyzděna malá klenutá komůrka bez oken, okna síně ústila do nádvoří, dvě byla obrácena ke kostelu, 26 – pokoj „slove k bílému koníčku“ s kazetovým stropem s malbami krajín, z něj směrem k severu komora, z níž byl vchod do „rundele sklenutého“ (27), 28 – pokoj s nedokončenými kamny a kazetovým stropem, vedle něj klenutá komora, 29 – z velké síně před vstupem na most ke kostelu se směrem k jihu vcházelo do malé síňky se „secretem“, odtud do světnice s kazetovým stropem malovaným „poetickými figurami“ a se zazděným krbem. Zde byla v 17. století umístěna zámecká knihovna. Odtud opět k jihu se vcházelo do „sklepu klenutého, slope Ráj“, který byl vymalovaný obrazy krajín s ptactvem. Tato místnost byla dřevěnou pavlákou spojena s komorou pána domu v jižním křídle (podle: A. Nachtmannová o. c. v pozn. 12 obr. 9).

mětů. Od roku 1681 ovšem přestal zámek sloužit pobytu panstva, v roce 1722 přestěhoval Josef Jan z Lichtenštejna zámecký mobiliář do Lednice, respektive do Rabensberku (Dolní Rakousy) a zámek přeměnil v učárnu.

A na úplný závěr doplníme ještě jednu pozoruhodnost – už v této době (1654) byly okapy na druhém zámeckém nádvoří zdobené v rozích plechovými chrliči ve tvaru dračí hlavy, které později nechala vévodkyně Savojská nahradit barokními kopiemi⁵⁷⁾, odstraněnými při opravě zámku v 50. letech 20. století, kdy už nebyly nahrazeny novodobými kopiemi – tato skutečnost by rozhodně měla být při budoucí výměně okapů rehabilitována.

Až doposud byli historikové o fyzickém stavu vlastního černo-kosteleckého zámku naposledy podrobně informová-

57) Jejich originály jsou dnes uloženy ve sbírkách Podlipanského muzea v Českém Brodě, sign. CB 1408/1–3.

Obr. 6: Kostelec nad Černými lesy, zámek, plán J. Jägera z roku 1779. 2. patro. 1 – pokoj s prostým dřevěným stropem „toliko od truhlářů malovaným“, 2 – komora se „secretem“, 3 – pokoj se „stropem plátěným fasovaným do lištiček, malovaným o syru marnotratném a erby starožitnými“, na zdech malby krajín, 4 – pokoj s prkennou podlahou a obyčejným dřevěným stropem, 5 – komora se „secretem“, prostým malovaným stropem a cihlovou podlahou, na stěnách malby krajín, 6 – komora se „secretem“, 7 – „rundel neb věž“, v něm kazetový nemalovaný strop, 8 – pokoj s kazetovým nemalovaným stropem, 9 – komora s kazetovým stropem s výjevy z mytologie, 10 – pokoj se stropem malovaným „poetickými figurami“ a cihlovou podlahou, 11 – komora se „secretem“, kazetový strop bez maleb, 12 – mazhaus vydlážděný cihlami, s kazetovým nemalovaným stropem, 13 – síňka s kazetovým nemalovaným stropem, 14 – pokoj s kazetovým nemalovaným stropem, 15 – komora se „secretem“, 16 – „rundel nebo věž“ s kazetovým nemalovaným stropem, 17 – pokoj s kazetovým stropem „ještě nemalovaným“, 18 – komora se „secretem“, 19 – komora s kazetovým stropem malovaným scénami z mytologie, 20 – světnice s malovaným kazetovým stropem; předchozí čtyři místnosti měly okna do valů i na nádvoří, v plánu zakreslená chodba neexistovala, 21 – malá síňka, 22 – „palác“, 23 – „altán nebo velická pavlač“, 24 – „rundel klenutý nebo nárožní věž“ se šnekovým schodištěm do podkrovní, 25 – „prkenice“, (podle: A. Nachtmannová o. c. v pozn. 12 obr. 10).

ni z monumentálního urbáře, tzv. Zlaté knihy⁵⁸ tohoto panství, kde jeho autoři k roku 1673 zachytili vnitřní podobu a v základních rysech i funkce jednotlivých křídel a místností a v názvacích i každodenní chod tohoto vnitřně propojeného mikrosvěta. Poté zcela mizí z pramenů a našeho zorného úhlu na celých sedm desetiletí. Jako zcela unikátní se proto jeví, byť poněkud strohý, doposud neznámý popis zámku z 30. října 1740.⁵⁹ Je to vlastně jediný dokument, který nás seznamuje s jeho fyzickým stavem a zařízením těsně před Jägerovou přestavbou a především dost zřetelně objasňuje, co vedlo Marii Terezii Savojskou k tak rozsáhlé přestavbě sídla neurčeného již k trvalému šlechtickému užívání – byl to nespíš hlavně jeho velmi špatný fyzický stav, především v nejvyšším podlaží hlavní budovy. Popis roku 1740 říká (překlad z němčiny): *Při první bráně, jakoby za padacím mostem, je v prvním patře důchodní písař, hned nad branou, se třemi pokoji. Po pravé ruce na prvním zámeckém nádvoří bydlí obilní písař se dvěma pokojíky a dvěma komorami, moučnice, dole dílny. Po levé ruce je purkrabí se třemi pokoji, 1 komorou a potom tzv. zbrojnice. Pod purkrabím [se nachází] stará poustka a prádelna vedle panské konírny, naproti zámeckému příkopu. Je zde také vodní potrubí do zámeckého příkopu, rozlita kalná studna a úřednické stáje. Potom se přijde k hlavní zámecké bráně,*

58) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 3138.

59) Hausarchiv der regierenden Fürsten von Liechtenstein – Videň (dále jen HALW), Herrschaften, kt. 691.

pod příjezdem je po pravé ruce snižená klenutá místnost a po levé ruce úřednická světnička, dále se vevnitř [vpravo] nachází uzavřená komora na vlnu a vedle ní komora na sůl. Po levé ruce za úřednickou světnicí se nachází byt hejtmána se 4 klenutými pokoji a 2 komorami, kuchyní, pod tím jsou 3 pěkné panské sklepy⁶⁰, potom opravený, pěkně sklenutý archiv a na to pokoj zámeckého písaře, také sklenutý, stejně jako v předzámčí [následuje] točité schodiště nahoru do zámku. Na druhé straně [zámku] se nacházejí malá dvířka a východ do zámeckých valů. Dále je panská kuchyně se 2 pokoji. Před kuchyní je také klenutá spižárna a předsíň, pod čímž se nachází sklep hejtmána, dále následuje další rondel a točité schodiště, proti třetí stěně [zámku] je další hejtmánský sklep, po celé délce jsou odloženy vozy zámeckých úředníků, uprostřed těchto vozů jsou dveře do zaklenutého sklepa důchodního písaře, purkrabího a obilního písaře, a to až do konce. Za ním následuje hlavní východ nebo schody, na nichž je po pravé ruce vchod uzavřený dvěma železnými dveřmi do krásné klenuté místnosti, ve které

jsou 2 hasící nádoby z kovu, jejichž oprava by mohla stát až 12 zlatých. Jedna je určena pro pivovar a jedna pro zámek. Za schodištěm je předsíň, z něhož se jde do laboratoře, ve které se uchovává mimo vlnu také prastarý len; aby se ovšem nadobro nezneškodil, musel by se vyčistit a zpracovat. V pokojích⁶¹ duchovního P. Benedikta je vše dobré, v komoře na spaní je ovšem celý strop podepřený, item od kaplanství dolů je cesta podepřená nahnulými trámy, nad nimiž je druhé podlaží, které by vyžadovalo opravy („mit schlagsten unkosten zu bewohnen“), byť zde byly některé pokoje hejtmánem nově opraveny a vyměněny podlahy. Speciálně byly hejtmánem nákladně opraveny pokoje ve druhém podlaží západního křídla. Ve třetím podlaží nebylo bezpečné vůbec vstoupit do jakékoliv místnosti (*ist fast kein zimmer sicher einzutreten*), obzvláště ale do panské kuchyně a ještě více do rytířského sálu, kde už odpadly dva kusy zdi s renesančními malbami a strop, poněvadž hrozil spadnutím, byl zajištěn (*aufgefangen*) dubovými pilony a celkově nebylo bezpečné tam udělat ani krok (*doslova wäge doch kein Schritt ohne durchfallen sicher zugehen*). Okna byla všude ve třetím patře zpuchřelá či úplně chyběla.⁶² Toto plně

60) V jihozápadním hejtmánském rondelu byl v podlaze poklop, který zakrýval dnes neexistující malé točité schodiště, po kterém se scházelo do sklepa v přízemí jihozápadní nárožní věžice a odkud se dalo vyjít přímo do valů.

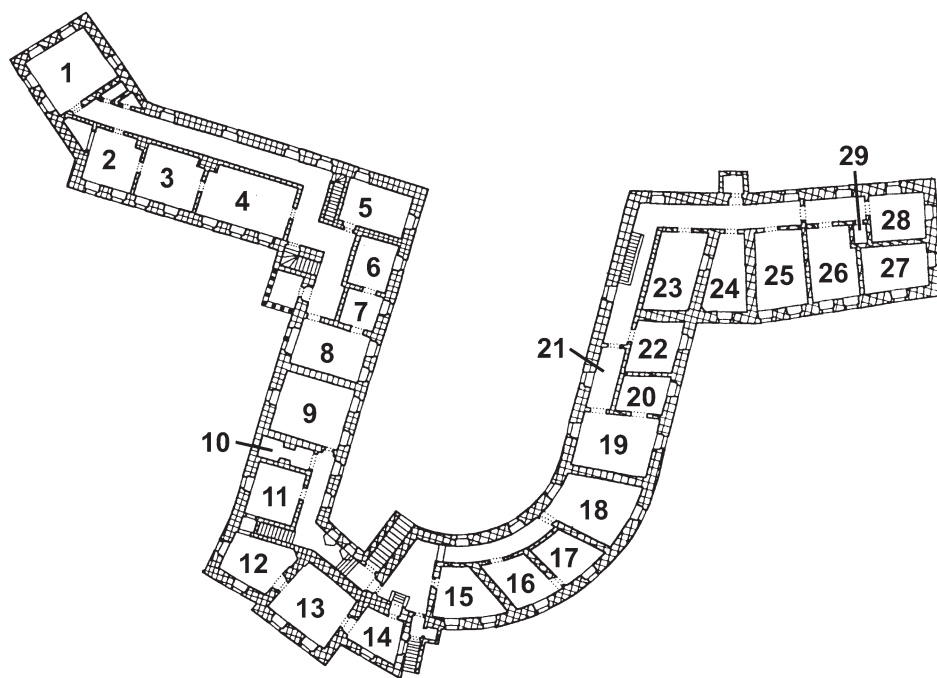
61) Jak už bylo uvedeno výše, dispozice jihovýchodního křídla byla tzv. Jägerovou přestavbou v 50. letech 18. století zcela změněna, takže opět nedokážeme polohu tohoto obydlí kaplana přesně lokalizovat.

62) Halw, Herrschaften, kt. 691.

dokresluje rozhodnutí vévodkyně Savojské, proč po roce 1717 opouští víceméně definitivně své dosavadní sídlo v černokosteleckém zámku a přesouvá se do nově dostavěné rezidence v Kolo-dějích u Prahy a do Vídně.

Shrneme-li tedy tyto informace, zjišťujeme, že po stránce poslání jednotlivých místností se od stavu podle popisu z dob Smiřických mnoho nezměnilo – předzámčí a první nádvoří byly určeny za obydlí purkrabího, důchodního písaře a obilního písaře a stejně jako přízemí hlavní zámecké budovy zajišťovaly ve formě nejrozličnějších skladů, kuchyní a sklepů hospodářský chod celého zámeckého komplexu a ve vlastním předzámčí se odbývala převážná část jednání s poddanými a zdejšími měšťany. V jihozápadní části přízemí hlavní budovy byl už od 16. století tradičně rozsáhlý a reprezentativní byt a kancelář hejtmána s přílehlým archivem/spisovnou (5–11), ovšem oproti době Smiřických byl ještě rozšířen o místnosti někdejšího frauci-moru (později garderoby), který už od konce 16. století vlastně neexistoval. Z těchto dvou pokojů byl tedy v 18. století zřízen byt (12–13) pro hejtmanova písaře, který vyřizoval podle pokynů shora většinu korespondence správy velkostatku, staral se o její expedici a měl bezpochyby na starost i vyhledávání v tzv. archivu, tedy spisovně.⁶³ Nalevo od vstupní brány se v 16. a 17. století nacházela společná jídelna panských úředníků (4). Ta už v 18. století neexistuje, každý úředník měl svou vlastní kuchyni a stravoval se sám. Místo toho byla místnost, která přímo navazovala na hejtmánův byt, zařízena jako společná zasedací komora, kde se konaly pravidelné porady hejtmána a dalších panských úředníků. Hejtmán (od roku 1750 ředitel panství) měl zároveň ze svého bytu díky točitému schodišti možnost přímého přístupu do komnat šlechtických majitelů panství v prvním patře, takže jim byl kdykoliv k dispozici.

Během 17. století se přestalo zcela využívat nejvyšší podlaží, které v podstatě nebylo nikdy ve své renesanční po-

Obr. 7: Předzámčí, půdorys 1. patra předzámčí, stav z let 1768–1769.

Byt purkrabího: 1 – spížirna; 2 – hostinský pokoj; 4 – kancelář; 5 – obytný pokoj pro služebnictvo (*gesündstuben*); 6 – kuchyňka; 7 – pokoj pro písaře; 8 – komora (v plánu zakreslená chodba pokračovala po přestavbě dále a místnost č. 8 byla o polovinu užší); 9 – zbrojnice (naznačený průchod mezi místností 9 a 10 neexistoval).

Byt důchodního písaře: 11 – deponitorium; 12 – hostinský pokoj; 13 – kancelář (V kanceláři důchodenské byly v 17. století uloženy gruntovní knihy, urbář a vlastně vše, co bychom dnes označili slovy spisovna, registratura či archiv. Zde také docházelo ke kontaktu s poddanými a tady se evidovaly převody poddanského majetku.); 14 – ložnice; 15 – obytný pokoj pro služebnictvo; 16 – kuchyňka; 17 – pokoj pro písaře; 18 – spížirna. Byt obilního písaře: 19, 20, 21 – původně zde byla jedna velká místnost sloužící za jídelnu, naznačené přčky mezi jednotlivými pokoji neexistovaly a v chodbě č. 21 byly po přestavbě roku 1769 umístěny 2 záchody; 22 – pokoj pro písaře; 23 – spížirna; 24 – kuchyňka; 25 – obytný pokoj pro služebnictvo; 26 – kancelář; 27 – snad ložnice; 28 – hostinský pokoj; 29 – malá komůrka, odkud se přikládalo do kamen ve všech třech sousedních místnostech (kresba V. J. Mrvík, 2011).

době dokončeno ani vybaveno a ani poslední Smiřičtí je podle soupisu nijak výrazně nevyužívali. Tento jev, kdy nejvyšší podlaží sídla není prakticky využíváno a je ve špatném stavu, nebyl ve své době na českých a moravských zámcích nijak neobvyklý. Můžeme uvést případ rezidenčního zámku v Bruntálu, kde podle popisu z roku 1625 bylo celé vrchní podlaží (tj. asi 20 pokojů) využíváno pouze jako skladiště.⁶⁴ V krajním případě mohlo dojít postupem doby i k ubourání nejvyššího dlouhodobě nevyužívaného podlaží, jako například v Nepomyšli či na zámku v Moravci, kde bylo po roce 1825 sneseno druhé patro a zámek byl po požáru střech obnoven jen jako jednopatrový, bez věže a hodin.⁶⁵

Novinkou bylo na Kostelci zřízení bytu zámeckého kaplana, neboť po roce 1726 se stala zámecká kaple sv. Vojtěcha zásahem Marie Terezie Savojské soukromou kaplí a bylo zřízeno stálé místo zámeckého kaplana (podle osobního přání vévodkyně ji vykonával nějaký starý karmelitán, který zde pak dožil) a ve městě byl následně přímo na náměstí zbudován nový farní kostel.⁶⁶ Později (roku 1751) byla pak za byt zámeckého kaplana adaptována část panského špitálu čp. 3 pod zámek, taktéž založeného vévodkyní Savojskou roku 1726.

63) Vévodkyně Marie Terezie Savojská, nejspíš po zkušenostech z dlouholetých soudních sporů o otcovské dědictví se vzdálenými bratřenci z rodu Lichtenštejnů, dbala i na řádné vedení a uložení velkostatkových spisů a archiválií. 23. června 1751 totiž nařídila, aby na jejich panstvích byly založeny velkostatkové archivy a bylo zřízeno místo archiváře nebo protokolisty, který by dohlížel a přebíral spisy od jednotlivých úředníků. Archivářem však neměl být někdo ledasjaký, nýbrž člověk důvěryhodný a spolehlivý (doslova *schopný mlčet*). Tento jeví příkaz ovšem nebyl respektován, a tak toto nařízení musela zopakovat roku 1755, kdy kosteleckému hejtmánovi nařizuje, aby urychleně nechal uspořádat velkostatkovou spisovnu a k jejímu obstarávání zaměstnal jednoho či dva důvěryhodné úředníky.

64) J. Petrůň a kol., o. c. v pozn. 51, s. 304.

65) J. Mrkvíčková, Zámek v Moravci – stavební dějiny, bakalářská práce, MU v Brně, Filosofická fakulta, Seminář dějin umění, 2007, s. 29.

66) K. Hodinář – V. Klíma, o. c. v pozn. 8, fol. 53.

Poslední změnou v zámku oproti stavu ze 70. let 17. století bylo zřízení biliardové místnosti v prvním patře jižního křídla. Obecně se pod tímto termínem mínila společenská místnost pro přijímání návštěv pána domu a často bývala situována před soukromými pokoji šlechtice.⁶⁷⁾ Neznáme sice její přesné umístění, ale jako nejpravděpodobnější se zdá varianta, že se jednalo o předsálí (2) hlavní (rodinné) jídelny nad vjezdem do hlavní zámecké budovy, zvané v soudobých pramenech taffelstuben.

Zajímavý, byť nepříliš známý, objev učinila obnova hlavní zámecké budovy v letech 1940–1941, kdy byly odstraněny některé pozdější nevhodné přístavky (u předzámčí a především novodobá dřevěná nástavba⁶⁸⁾ z balustrádové terasy u Rytířského sálu), a to zjištění původní barevnosti omítek. Bylo jednak zjištěno, že barokní tvary nadokenních říms u vstupního rizalitu byly až do poloviny 19. století bez jakékoliv polychromie a na několika místech byla v torzech objevena i původní renesanční omítka sytě žluté barvy přecházející do oranžova, která byla za Marie Terezie Savojské změněna na čistě vápennou bílou.⁶⁹⁾ Dnešní barva omítek (po r. 2006) tedy neodpovídá původní barokní barevnosti. Současná barevnost omítek také nerespektuje původní barevnost říms pod střechem a římsy kolem tympanonu, které byly minimálně od Jägerovy přestavby opatřeny červeným nátěrem, aby imitovaly ostatní ostění z červeného nučického pískovce.⁷⁰⁾

JÄGEROVA PŘESTAVBA

Nepochybně nejvýznamnější událostí v dějinách této stavby od odchodu rodu Smiřických až doposud byla ale kompletní přestavba zámku v duchu pozdního baroka v letech 1752–1759 jeho majitelkou, vévodkyní Marií Terezií Savojskou. Pro svůj záměr získala tehdy původem tyrolského architekta Josefa Jägera, který se k přestavbě zámku sám hlásí ve své žádosti o udělení místa u vévody Klementa Bavorského.⁷¹⁾ Kolem prvních Jägerových staveb provedených

údajně pro Marii Terezií Savojskou se nicméně objevuje řada nejasností. Až doposud se především obecně řešila datace přestavby černokosteleckého zámku, která se kladla převážně do roku 1759, ale i 1769.⁷²⁾ Nebylo ovšem jasné, kde Jäger působil v 50. letech 18. století, neboť do Čech přišel někdy kolem roku 1740, ale pražské měšťanství získal teprve v roce 1759.⁷³⁾

O Jägerově autorství a vlastní přestavbě psala na základě tzv. Jägerova kopiáře⁷⁴⁾ z Archivu hl. města Prahy už v 60. letech 20. století Marie Lejsková-Matyášová⁷⁵⁾, nicméně až doposud neměla česká badatelská veřejnost žádné kon-

kém guberniu, kde je od roku 1746 zmiňován při projektování a dozorování výstavby sítě celních úřadů, které spravoval tzv. císařský bankál, v jehož kompetenci bylo vybírání celních poplatků za dovoz a vývoz některých surovin a výrobků. Velice aktivní byl ve stavební komisi Menšího Města pražského, kde společně s Ignácem Janem Palliardem vypracovali celou řadu stavebních posudků, dobrozdání a cenových odhadů na četné měšťanské malostranské domy. Kromě Palliarda byli jeho nejčastější spolupracovníky Anton Haffenecker a Josef Zobel. Vysoce ceněným činem pak bylo uspořádání dvou svazků kopií stavebních plánů různých pražských, mimopražských i zahraničních rekonstrukcí a novostaveb, známých pod názvem „Jägerův kopiář“. Oba svazky jsou uloženy v Archivu hlavního města Prahy. V tvorbě Josefa Jägera převažují světské projekty a stavby. Některá drobnější sakrální díla bezesporu vysokého architektonického standardu najdeme na venkovních panstvích šlechtických stavebníků, pro které pracoval především na Rakovnicku, Lounsku, Rokycansku a Domažlicku. Okruh jeho zákazníků byl široký a zahrnoval rody Savojských, Kouniců, Chamarée, Ledebourů, Turbů, Colloredů, bavorského vévody Klementa a rodinu habsburského polního maršála Browna. Jägerem dále udávané stavby pro Dohalské, Čejky a barona de Fin nejsou v žádném ohledu archivně prokázány. Z církevních řádů staveb pro jezuitu a benediktiny. Mezi jeho nejvýznamnější projekty v Praze patří: přestavba Paláce Smiřických na Malé Straně (po 1763), domu U zlatého helmu čp. 537 na Malé Straně (1762–1765), Palác Turbů na Malé Straně (1765–1767), Dům U černého Noha čp. 475 na Malé Straně (po 1767), Dům U bílého orla čp. 4 na Malé Straně (kol. 1768), Dům Moserovský čp. 26 na Malé Straně (1768–1771), stavba Jezdeckých kasáren na Novém Městě (1776), stavba Grömlingovského paláce na Malé Straně (mezi 1772–1786), Petržilkovský dům čp. 272 na Malé Straně (po 1781).

S největší pravděpodobností provedl pozdně barokní úpravu kostela sv. Vavřínce ve Vavřinci u Kutné Hory (1770). Ve stejném období jej zaměstnávala rodina polního maršála hraběte Maxmiliána Browna (zemřel 26. června 1757 při obléhání Prahy pruskou armádou). Okolo roku 1765 pro ně opravoval zámek v Cerekvici nad Bystřicí a údajně navrhl náhrobek maršála Browna pro kapucínský kostel sv. Josefa v Praze na Novém Městě. V roce 1769 získal Josef Jäger místo stavitele u bavorského vévody Klementa. Ten však v následujícím roce zemřel, a proto nelze předpokládat, že by v tak krátké době byl schopen na vévodových zámcích v Hostivicích nebo v Buštěhradě provést podstatné úpravy. Nepochybně nejbohatší činnost vyvíjel Josef Jäger pro Ledeboury na jejich panstvích na Lounsku, Rokycansku a Domažlicku. Ti jej angažovali ve druhé polovině sedesátých let 18. století jako panského stavitele. Nejčastějším stavebníkem byl hrabě Kašpar Benedikt Ledebour, pro kterého Jäger vypracoval plány přestavby kostela sv. Jana Křtitele ve Vojenicích (1768–1774), kostela sv. Václava v Černochově (1769–1774), opravu klenby kostela sv. Petra a Pavla v Peruci (1773) a novostavbu kostela sv. Kříže v Újezdu u Radnic (1774–1777). Architekt a stavitel Josef Jäger je rovněž doložen na pozdně barokních úpravách ledebovských zámků v Liblíně (1770–1780) a Peruci (okolo roku 1775). Pro Černínův prostřednictvím knížete Rudolfa Colloreda (poručík hraběte Jana Černína z Chudenic) zpracoval Jäger dva návrhy sakrálních přestaveb na Rakovnicku. Nejprve v roce 1780 navrhl opravu a rozšíření kaple sv. Martina ve Žďáru a v roce 1781 pozdně barokní přestavbu kostela sv. Jakuba Většího v Podbořánkách, kde pravděpodobně vyprojektoval a dozoroval v roce 1788 i novostavbu fary. Činný byl také pro hrabata Chamarée, když se podílel na záverečných úpravách zámku Potštejn (okolo roku 1760) a výstavbě nového rokokového zámku v Nových Hradech (1777).

72) M. Ebel – J. Mendelová – P. Vlček, Josef Jäger: kopiáře, Praha 1998.

73) M. Ebel – J. Mendelová – P. Vlček, o. c. v pozn. 72.

74) M. Ebel – J. Mendelová – P. Vlček, o. c. v pozn. 72.

75) M. Lejsková-Matyášová, o. c. v pozn. 21.

67) Biliardová místnost byla v této době standardní součástí barokních šlechtických sídel, doložena je i na sousedním Šternberském zámku v Zámukách. V. Rišlínk – L. Jouza (ed.), Baroko na Kolínsku I., společnost a kultura v letech 1650–1730. Kolín 2001, s. 186–187.

68) Vybudována byla na konci 60. let 19. století na žádost zde sídlícího okresního soudu na náklady státu, především proto, aby od nahromaděného sněhu neprochládala klenba místností pod otevřenou terasou.

69) Zprávy památkové péče 5, 1941, Praha 1941, s. 42–43.

70) Halw, Herrschaften, kt. 700.

71) Pro vévodkyni Marii Terezií Savojskou pracoval Josef Jäger i v letech po přestavbě černokosteleckého zámku – je doložen návrhem pozdně barokního kostela sv. Václava v Konojeddě postaveného v letech 1765 až 1768; dalším sakrálním dílem byla novostavba vyhořelého původně románsko-gotického kostela sv. Martina ve Vyšehořovicích (1769–1770). Pro obě stavby je charakteristická jednoduchost bez vnějších zdobných prvků. Nejvýznamnějšími savojskými přestavbami Josefa Jägera se staly zámecké pozdně barokní projekty v Kostelci nad Černými lesy a v Kolodějích u Prahy (1766–1769). Prokazatelně je doložen projektem a vedením přestavby hřbitovního kostela sv. Jana Křtitele v Kostelci nad Černými lesy v roce 1769.

Doba jeho příchodu do Čech není archivně doložena, ale můžeme předpokládat, že se tak stalo okolo roku 1740, protože v jeho žádosti o polířské místo podané v Praze roku 1753 uvedl třináctiletou praxi v Čechách. Kde a pro koho oněch třináct let pracoval, však není známo. Některé prameny spekulují, že mohl působit na stavbách, které vedl jiný tyrolský stavitel Jakub Schödl. Jäger se narodil asi 18. března 1722 v městečku Haldensee v Tyrolsku. Pravděpodobně se vyučil v rodném Tyrolsku, možná u některého ze svých příbuzných.

Významné uplatnění našel Josef Jäger ve čtyřicetiletých letech při čes-

krétnější zprávy a o rozsahu vlastních stavebních úprav se pouze spekulovalo (např. o rozsahu přístavby vstupního rizalitu a východního nároží). Ve vídeňském lichtenštejnském rodovém archivu se ovšem zachoval drobný provázekem sešitý aršík, objevený autorem této studie v roce 2006, který je pro poznání Jägerovy přestavby velmi cenným pramenem – je to přímo architektův stavební projekt z 20. listopadu 1751 určený objednavateli Marii Terezii Savojské,⁷⁶⁾ která jej schválila ve Vídni ještě na konci roku a zaslala zpět řediteli černokosteleckého panství. Ještě připomeňme, že Josefu Jägerovi bylo v této době necelých třicet let a nepochybně to byla doposud jeho největší zakázka, a dále, že z 50. let 18. století neznáme žádný rozsáhlejší Jägerův stavební počín.

Návrh úprav počítal s každým zámeckým křídlem (*traktem*) zvlášť. Nejprve uvádí severní (zadní) křídlo, kde se v první řadě měly v celém křídle vybourat všechny příčky s výjimkou některých v přízemí, které byly v relativně dobrém stavu, a následně se v obou patrech mělo vybudovat 12 nových pokojů, 2 chodby a 2 malé kuchyňky (snad pro účely ohřívání pokrmů pro knížecí rodinu, které se sem dopravovaly z velké kuchyně v přízemí). Toto je nesmírně důležitá informace a je ji třeba mít na paměti při posuzování současného členění místností v severní části černokosteleckého zámku – jednak zde nemůžeme předpokládat případné zachování původních renesančních fresek či stropů a jednak musíme počítat s odlišným rozvržením místností v éře Smiřických a prvních Lichtenštejnů. Především zde ve své původní podobě neexistovala žádná spojující chodba jako v ostatních traktech, místnosti obou horních podlaží zabíraly celou šířku severního křídla a případný návštěvník či obyvatel jimi musel neustále procházet, což pochopitelně nesmírně rušilo zde bydlící osoby. Je ovšem nutné vzít v potaz, že v éře Smiřických nebyly pokoje v severním křídle určeny primárně k obývání, ale k reprezentaci, o čemž svědčí také jejich původní výzdoba – byl zde například jakýsi renesanční sál předků (19), ve kterém byly na stěnách vyobrazeny výjevy z dějin Smiřických ze Smiřic. Pro zajímavost ještě uvedme, že tyto nově postavené příčky byly stavebními dělníky špatně navázány na zdi obvodové a až do dnešních dnů v místech napojení vznikají znatelné praskliny.

V přízemí zadního křídla se pak všechny místnosti měly nově zaklenout křížovou klenbou a v chodbách a obou kuchyních počítal projekt pouze s hrubou podlahou. Z projektu také vyplývá, že obecně většina nosných zdí v západním a především severním křídle byla značně rozpraskaná a narušená (v západním křídle dosahovaly trhliny místy veli-

Obr. 8: Kostelec nad Černými lesy, vstupní průčelí hlavní zámecké budovy, pohled z prvního nádvoří (foto R. Šulc, 2010).

kosti dvou až tří coulů!). Proto bylo v přízemí přistoupeno k stažení zdí železnými klíči (opět zde poznamenejme, že doposud takto obě křídla pracují). Dále zde architekt navrhoval u vnější fasády sjednotit její rytmus pomocí vybourání či naopak zazdění většiny okenních otvorů, k čemuž nakonec nedošlo a díky čemuž se nám zachovala původní renesanční ostění. Zároveň navrhoval zdvojení všech jedenácti komínů. Poslední věc, kterou zasáhla stavební obnova, bylo vybudování kamnových podstavců ve dvou pokojích. Jäger uvádí, že hodlá provedení vlastních stavebních úprav zadat říčanskému mistrovi Tomáši Budilovi,⁷⁷⁾ jehož dílna by zároveň v celém zámku vymalovala (v originálu je doslova uvedeno „vybílila“).

Přízemí západního (bočního) křídla bylo údajně v dobrém stavu, zatímco ve druhém a třetím podlaží byly místy nosná zeď i příčky směrem k valům popraskané až do velikosti několika centimetrů, a bylo tedy nutné stáhnout zdi celkem osmi železnými klíči. V nejvyšším patře západní věže pak projektant navrhuje vyměnit původní dřevěnou podlahu za cihlovou a místo kazetového stropu místnost zaklenout cihlovou klenbou. Ve 2. a 3. podlaží se mělo postavit celkem pět kamnových podstavců kromě dvou kamen, jejichž vývod vedl příčkou a byl sveden do hlavního komína. Na vnější fasádě se měl sjednotit její rytmus přesunutím či zdvojením většiny okenních otvorů (k čemuž nakonec – snad pro velkou nákladnost – nedošlo) a uvnitř přesazením dveřních veřejí do podoby barokní enfilády. Zdi uvnitř i zvenčí byly tak nerovné, že bylo nutné je víceméně znovu omítnout, zahladit a nabílit (kromě druhého podlaží uvnitř, kde omítka zůstala a *zdi jen k očištění přijdou*) – opět je nutno tuto informaci vzít v potaz v tom smyslu, že byly zároveň s přestavbou nejspíš zcela odstraněny i vzácné renesanční nástěnné malby v těchto reprezentativních hostinských pokojích (např. výjevy z trojské války, vyobrazení sedmi divů

76) Halw, Herrschaften, kt. 700.

77) Viz pozn. 76.

Obr. 9: Kostelec nad Černými lesy, vstupní brána do černokosteleckého zámku a budovy předzámčí (foto R. Šulc, 2010).

světa či vyobrazení triumfů římských antických císařů).⁷⁸⁾ Nakonec ještě měli dělníci ve dvou chodbách položit cihelnou dlažbu a pak také nechal Jäger zbudovat v kuchyni v přízemí nové ohniště, pec na pečení a dva záchody. Předběžný rozpočet za materiál pro toto křídlo počítal s částkou 510 zlatých 50 krejcarů.

Nejvýraznějšími změnami prošlo východní křídlo, které nebylo do té doby nikdy v úplnosti dostavěno a ještě za Smiřických bylo provizorně uzavřeno. Zde se architekt z pochopitelných důvodů rozhodl pro dostavbu čtvrté rondelové věže po vzoru ostatních třech původních, přesně v duchu barokní souměrnosti, čímž zároveň vznikl uzavřený palác. Zároveň bylo rozhodnuto o vybudování spojovacího schodiště procházejícího všemi třemi podlažními o 99 schodech, které nahradilo původní točité schodiště ve východním traktu.

Velmi zajímavou částí druhého podlaží nově stavěného východního křídla bylo i vybudování otevřené terasy-lodžie, zabírající celou pravou polovinu patra, od kryté chodby vedoucí do zámeckého kostela sv. Vojtěcha až k jihovýchodní nárožní věžici. Altán, jak je lodžie nazývána v projektu, měl být otevřený třemi arkádami směrem k zámecké kapli a velmi neobvykle nad ním v posledním podlaží architekt vyprojektovat druhou (!) otevřenou terasu u bývalého rytířského sálu. Těto dnes už neexistující části černokosteleckého zámku si kupodivu doposud nikdo z autorů studií o černokosteleckém zámku nepovšiml, i když je zachycena i na hojně citovaných a reprodukováných Jägerových plánech.⁷⁹⁾ Spodní i horní terasa byly obě skutečně vybudovány a mohly sloužit jako vítaný prostor pro odpočinek či na

dýchání se čerstvého vzduchu, pokud by se v přílehlém rytířském sále konal ples či jiná slavnost. Jen na okraj dodejme, že tato spodní terasa byla uzavřena roku 1868 v rámci opatření proti chladu a takto získané prostory zámecká správa pronajala za kanceláře berního úřadu.⁸⁰⁾

Dostavba východního křídla se znatelně dotkla i vnitřního uspořádání celého jeho prvního patra, kde vznikla ústřední spojovací chodba (dlážděná cihlami) se sedmi pokoji a kuchyní. Jen rozpočet na materiál pro toto křídlo byl stanoven na 2311 zl. 36 d.

Vstupní křídlo mělo pochopitelně působit co nejreprezentativnějším dojmem. Především byl upraven vstupní rizalit, ten zde ovšem existoval již za Smiřických a nad ním byl vystavěn fronton, ve kterém architekt původně počítal s umístěním ali-

ančního znaku vévodkyně Savojské. K výzdobě frontonu se váže jedna zajímavá a současně pravdivá historka – když kostelečtí panští úředníci poslali vévodkyni do Vídně návrh na provedení znaku, byl znak údajně úplně chybný. To mělo Marii Terezii natolik rozmrzet, že 2. července 1756 rozhodla, že v tympanonu bude umístěn pouze německý nápis tohoto znění:⁸¹⁾ MARIA THERESIA VEREHELICHTE HERZOGIN VON SAVOJEN GEBORENE FÜRSTIN VON LICHTENSTEIN HAT DIESES SCHLOSZ AUFGEBAUT.

Celé vstupní průčelí pak bylo opatřeno novou korunní římsou. Původně také mělo dojít k sjednocení rytmu oken na vnější fasádě (*in eine Gleichheit zubringen*) a uvnitř k sjednocení rytmu dveřních veřejí do barokní enfilády. V interiéru došlo k dostavbě šesti nových komor v prvním a druhém patře a dalších šest bylo *renovováno*. V celém zámku se také počítalo se svedením vývodů z kamen vždy po dvou do jednoho komína, nicméně ne všude to bylo skutečně zrealizováno. I ve vstupním křídle byla řada zdí prohnutých či „hrbatých“ (*büchlich*), které zedníci znovu nahodili a nabilili. Kromě toho bylo ještě nutné následkem dostavby nárožního rondelu postavit v místě napojení nosnou zeď.

Ještě než opustíme tento detailní popis stavebních úprav jednotlivých částí zámku, uvedme, že celý stavební projekt ve své písemné verzi nikde nehovoří o odstranění původních renesančních štítů umístěných nad korunní římsou na vnější straně celé hlavní zámecké budovy – přesto k nim nakonec došlo, nespíš zcela mimoděk, při budování nových krovů. Tyto štíty zvyšovaly malebný dojem renesančního zámku Smiřických a dodávaly jeho siluete měkčí, méně přísný obrys, než má dnešní zdánlivě jednotný masiv zámecké budovy. Mimo velký čelní štít na místě dnešního tympanonu na vrcholu vstupního křídla, vybíhaly ze stře-

78) K tomuto opět: A. Nachtmannová, o. c. v pozn. 1; A. Holasová, Kostelec nad Černými lesy ve světle inventáře z roku 1611 s přihlédnutím k inventářům pozdějším, in: Východočeský sborník historický 12, 2005.

79) Viz M. Ebel – J. Mendelová – P. Vlček, o. c. v pozn. 72.

80) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, kt. 157, zn. 92 III.

81) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1196, nefol.

chy průčelí ještě 2 velké vikýřové štíty (každý po jedné straně pozdějšího tympanonu), z nichž jeden byl opatřen slunečními hodinami. Vedle nich pak byly nad korunní římsou západního a severního zámeckého křídla další renesanční štíty, které zřejmě sledovaly okenní osy těchto křídel – na jihozápadní straně šest a na severozápadní straně dokonce deset štítů. Obě řady štítů těchto dvou průčelí byly řešeny shodně – byly cihlové omítané, horizontálně i vertikálně členěny pilastřiky a liseny a ve vrcholu ukončeny kamennými dšbány s liliemi.⁸²⁾

Pro vévodkyni Savojskou bylo v době po jejím ovdovění a ztrátě syna typické, že se přímo osobně a živě zajímala o dění na jednotlivých dominiích, většinu záležitostí vyžadovala k osobnímu posouzení, skutečně předložené zprávy pročitala a sama velmi často do jednotlivých projektů, transakcí, sporů apod. zasahovala – jen pro černokostecké panství vydávala týdně i několik reskriptů k nejrůznějším záležitostem, z nichž řada byla až marginálního dosahu (řešila i takové věci, jako povolení k vyhození starého a už nepoužitelného ložního prádla v srpnu 1756, vyjadřovala se přímo k prodeji některých konkrétních poddanských gruntů a dokonce dirigovala i své faráře – například svému zámeckému kaplanovi písemně vyčítala, že pěstuje málo úcty k její patronce sv. Terezii z Ávíly).⁸³⁾ Zdá se, že se tímto způsobem seberealizovala po ztrátě všech blízkých rodinných příslušníků. A stejným způsobem osobně ve Vídni sledovala postup stavebních úprav na černokosteckém zámku.

A tak se ještě nezačalo v Kostelci s vlastní stavbou podle čerstvě schváleného projektu Josefa Jägera a vévodkyně do něho už 22. prosince 1751 zasáhla.⁸⁴⁾ Původně se totiž počítalo se zrušením malého šnekového schodiště v severním (zadním) křídle, které spojovalo pokoje druhého patra a rytířský sál s kuchyní v přízemí a kudy se dopravovalo panstvu jídlo. Marie Terezie ovšem k tomuto poznamenala (překlad z němčiny): *Nicméně poněvadž v době, kdy budu meškat na kosteleckém zámku, hodlám zde jíst a přenášet jídlo přes celé nádvoří a oklikou přes zámek do sálu by bylo nepohodlné, má zde být schodiště zachováno.* Tato zpráva je o to pozoruhodnější, že vévodkyně do budoucna počítala s delšími pobyty v Kostelci! Nakonec se ukázalo, že točité schodiště je v tak špatném stavu, že se jej nevyplatí rekonstruovat, a proto bylo v lednu 1752 rozhodnuto o vybudování schodiště zcela nového.⁸⁵⁾

Obr. 10: Kostelec nad Černými lesy, zámek, pohled od severozápadu (foto R. Šulc, 2010).

Zároveň nás tento reskript informuje o zajímavé skutečnosti z průběhu stavebních prací na zámku – kvůli chystané obnově mělo také dojít k výstavbě nové cihelny v nedaleké Bohumili, která by zásobovala cihlami celou stavbu (stará cihelna ve městečku, dnes čp. 57–58, už patrně svému účelu nevyhovovala). Po otestování místní hlíny její stavbu vévodkyně schválila ve Vídni 1. ledna 1752 a zároveň v tento den stanovila roční limit výdajů na přestavbu zámku na maximálně 1000 zl. rýnských. Pokud by bylo nutné tuto částku překročit, dovolila ji první rok mimořádně navýšit z příjmu panství až do výše 3 000 zlatých.⁸⁶⁾ Částka 1000 zlatých nebyla pro obnovu takto rozlehlé budovy, jakým černokostecký zámek je, absolutně dostačující a nakonec způsobila citelné protahování celé rekonstrukce, a to i přes to, že už v listopadu 1752 běžný limit opět navýšila na 3 000 zlatých.⁸⁷⁾

Po vlastních přípravách dala 9. června 1752 vévodkyně Savojská svolení k zahájení stavebních prací. Začít se mělo s opravou vnitřních i vnějších fasád v severním křídle směrem k Hradešinu.⁸⁸⁾ Souběžně s tím začaly také drobné vnitřní úpravy na východním křídle. Zde se naplno projevil fakt, že Marie Terezie Savojská už do budoucna nepočítá s černokosteckým zámkem jakožto se svou rezidencí a nehodlá ho ani využívat k nějaké větší reprezentaci, byť tuto možnost u následujících generací nechávala otevřenou. Rozhodla se totiž nepovolávat na úpravu rytířského sálu, ani dalších místností ve východním či severním křídle žádné štukatéry a zároveň zamítla, aby se místnosti v celém „pianu nobile“ ve východním traktu jakkoliv ozdobily freskami či štukaturou s odůvodněním, že jsou to budoucí hlavní reprezentační prostory zámku a mají si je zařídit až její nástupci podle svého vkusu a svých nároků (doslova *nach aigenem Gusto*).⁸⁹⁾ Žádný z jejich nástupců tak po-

82) M. Lejsková-Matyášová, o. c. v pozn. 21, s. 323.

83) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1196, nefol.

84) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1194, nefol.

85) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1195, nefol. Zároveň vévodkyně stanovila maximální limit na prostavěných 75 zlatých 15 krejcarů.

86) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1194, nefol.

87) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1195, nefol.

88) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1195, nefol.

Obr. 11: Jeden ze tří zachovaných plechových chrličů z doby Marie Terezie Savojské, původně umístěných na druhém zámeckém nádvoří v Kostelci nad Černými lesy. Odstraněny byly při výměně okapů v 50. letech 20. století, aniž by ovšem byly nahrazeny adekvátními kopiemi (foto z Regionálního muzea Kolín).

chopitelně už neučinil, poněvadž tady nikdo z Lichtenštejnů už trvale nesídlil. Skutečné využívání černokosteleckého zámku jako aristokratické rezidence přicházelo v budoucnu v úvahu jen za podmínky jeho přechodu do rukou jiných majitelů či nějaké lichtenštejnské sekundogenitury.

Marie Terezie Savojská se při přestavbě projevila zároveň jako velmi prakticky uvažující osoba. Nejprve 10. listopadu 1752 rozhodla,⁹⁰ že jednotlivé díly původního velmi hodnotného malovaného táflového stropu se zlacenými čepy z panské jídelny, tzv. Taffelstubenu⁹¹ (3), – jinak za Smiřických víceméně hlavního přijímacího i obytného prostoru nejbližších přátel a rodiny pána domu – se mají prodat (nezáleželo, zda židům či křesťanům). Ve druhém a třetím podlaží na výslovné přání vévodkyně ze stejného dne měla být podlaha z dlaždic a cihel nahrazena dřevěnou deskovou podlahou. V neposlední řadě vévodkyně nabádala stavitele, aby dali dobrý pozor při pokládání dlažby na venkovní terase u rytířského sálu a dbali na dobrý odtok dešťové vody do zámeckých valů, aby neprosakovala do klenb ve druhém podlaží.

Za povšimnutí rozhodně stojí poslední část tohoto reskriptu,⁹² kde ještě důrazně a vcelku ostře klade na srdce řediteli panství, aby nedovolil žádnému úředníkovi zřídit si byt v hlavní budově zámku (nejspíš tak reagovala na nějakou žádost svého zaměstnance) z jednoho prostého důvodu – pokud by totiž za tímto úředníkem přicházeli poddaní z černokosteleckého panství, mohli by jednak zašpinit hlavní schodiště, ale především by mohli bez zpozorování procházet i panskými pokoji!

Velmi pozoruhodný je však poslední příkaz Marie Terezie – zmiňuje se v něm o pokladu pánů Smiřických, který

89) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1195, nefol.

90) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1195, nefol.

91) Kostelecká Taffelstube byla přístupná z arkády a z pánova pokoje. Měla velmi hodnotný kazetový strop zdobený soustruženými růžičkami a malováním rozdílných římských rekvů a hrdin, též všelijakých erbů starožitných a jinších rozdílných věcí.

92) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1195, nefol.

měl být ukryt kdesi na zámku před emigrací poslední dědičky tohoto rodu, a netají se s nadějí, že bude při bourání některých starých zdí objeven. Proto důrazně klade řediteli na srdce, aby vždy při bourání zdíva nenechal dělníky o samotě, ale zajistil jim dohled nějaké důvěryhodné osoby, která by případný nález pokladu ihned zajistila a informovala vévodkyni.

Jak jsme už uvedli, v případě tzv. Jägerovy přestavby se ve skutečnosti jednalo především o rekonstrukci celého objektu z důvodu jeho značné zchátralosti, nemělo jít o žádnou nákladnou adaptaci na vrcholně reprezentativní sídlo – z mnoha uvedených důvodů. Výsledkem byl především roční limit prostavěných peněz, stanovený už v lednu 1752 na 1000 zl. rýn-

ských ročně,⁹³ který byl v některých letech mimořádně navýšen na 3 000 zlatých. Navíc i v průběhu všech stavebních úprav musel zámek dál fungovat po všech směrech, nikdy nebylo možné všechny prostory dlouhodobě vyklidit. Oba tyto faktory způsobily, že se celá stavba neúnosně protahovala. Roku 1756 k tomuto názoru dospěla i sama vévodkyně Savojská, která se snažila celou věc uspořádat a v červenci 1756 rozhodla, že až do finálního dokončení rekonstrukce hlavní zámecké budovy nemá správa velkostatku započít s žádnými dalšími většími stavebními akcemi.⁹⁴ Pak až do roku 1759 neměla k přestavbě černokosteleckého zámku žádné připomínky ani výhrady či otázky. Nakonec 2. března 1759 Marie Terezie ve svém reskriptu Černokosteleckému vrchnostenskému úřadu oznamuje, že obnova zámku je podle jejích informací vlastně už hotova a je třeba už jen několika menších prací na dokončení pokrytí střechy a dozdění několika zdí. S konečnou platností byla stavební obnova zámku definitivně uznána za dokončenou na hospodářské konferenci konané u vévodkyně Savojské ve Vídni 29. prosince 1759. Do budoucna se nově začala plánovat obnova předzámčí.⁹⁵

Přesto probíhaly nějaké stavební práce ještě v březnu 1760 (z hospodářské korespondence se ovšem nedá zjistit, zda stavební práce neprobíhaly zároveň na předzámčí). 29. března 1760 se vévodkyně poněkud nelibě vyjádřila ke skutečnosti, že se zednickému mistru a tesařovi vyplatilo mnohem více peněz, než bylo v původním plánu, a 11. dubna 1760 s definitivní platností nařídila ukončit všechnu stavební činnost a další pokračování rekonstrukce odložit na příznivější období, především na dobu po skončení války⁹⁶ (miněna je sedmiletá válka 1757–1763).

Z výše uvedeného vyplývá, že vévodkyně Savojská měla značný osobní zájem na tom, aby oprava a přestavba

93) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1194, nefol.

94) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1196, nefol.

95) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1196, nefol.

96) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 1197, nefol.

černokosteleckého zámku přišla ročně na maximálně 3 000 zlatých. Zůstává ovšem nezodpovězená otázka, co vévodkyni vedlo k takto ráznému přiškrcování výdajů. Díky zachovalému účetnímu materiálu jejích středočeských dominií⁹⁷⁾ si totiž můžeme učinit zcela jasnou představu o čistých ziscích plynoucích do soukromé vévodské pokladny z panství Kostelec nad Černými lesy i z obou sousedních velkostatků – pochopitelně na jednu stranu stála stavba ročně takřka tolik, co byl pololetní čistý zisk z celého Škvoreckého panství, ovšem na druhou stranu jen velkostatek Kostelec vynesl své majitele ročně netto (!) kolem 40 až 50 tisíc zlatých. A tyto hodnoty jsou skutečně zcela čistým ziskem určeným výhradně pro osobní potřeby a reprezentaci Marie Terezie Savojské, protože do vydání velkostatků byly zahrnovány běžné i položky za pobyt vrchnosti a dvora na těchto středočeských panstvích, dary zdejšími kostelům (např. dar 1 000 zl. pro nový kostel v Černém Kostelci) či její různá donátorská činnost (např. 580 zl. za mariánský morový sloup v Kostelci roku 1719).⁹⁸⁾

Nyní už zbývá jen shrnout celkové vyúčtování přestavby trvající takřka osm let. Celou záležitost nám nesmírně ulehčuje skutečnost, že se zachoval i konečný účet přestavby černokosteleckého zámku vypracovaný pro vévodkyni Marii Terezii Savojskou, která jej schválila ve Vídni 4. května 1762.⁹⁹⁾ Celkově si náklady na stavební materiál a odvedenou práci

Obr. 12: Kostelec nad Černými lesy, první zámecké nádvoří obklopené budovou goticko-renesančního barbakánu s typickou barokní bání s nástavcem s lucernou, které roku 1668 nahradily dřívější renesanční helmici. (foto R. Šulc, 2010).

ci vyžádaly 10 904 zlatých 59 krejcarů 4 denáry. K tomuto účtu je třeba ještě připočítat další vedlejší náklady, především na stravu dělníků, transport nákladu i osob apod., takže celá rekonstrukce zámku mohla podle zprávy tehdejších úředníků přibližně vyjít až na necelých 15 000 zlatých. Značná částka, jak je patrné, byla vynaložena černokosteleckým mistřům za zhotovení především nových ostění oken a dveří, kamenných podstavců ke kamnům či jednotlivých článků balustrády.¹⁰⁰⁾ Dostavba galerie je doposud patrná i v odlišných formách stylobatů mezi kuželkovým zábradlím, které jsou ve druhé části mnohem prostší než původní renesanční.¹⁰¹⁾

97) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. dominicalia, kt. 19, sl. 312–313.

98) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. dominicalia, kt. 19, sl. 312.

99) Halw, Herrschaften, kt. 696.

Vyúčtování přestavby:

Zednickému mistrovi 4394 zl. 45 kr.

Tesařskému mistrovi 1369 zl. 18 kr.

Pražskému malíři Kašparu Minidemu za ozdobení zdi a za vyobrazení sv. Jana Nepomuckého a sv. Barbory, pak za fronton, na kterém jsou litery dobrým zlatem vyhotoveny 245 zl.

Černokosteleckému kováři za nejrůznější práci jako šrouby na stažení zdi, za zavěšený strop (?) do Rytířského sálu [Heng Saal Büngl] z panského železa 59 zl. 28 kr.

dále za zhotovených 48 kusů pro zavěšení stropu (?) v hospodářské komoře a za 60 kusů šroubů 60 zl. 49 kr. 3 d.

Černokosteleckému zámečníkovi za nejrůznější kování a za šrouby na stažení zdi 883 zl. 38 kr.

Škvoreckému zámečníkovi 25 zl. pak za práce v hospodářské komoře jako:

1 zámek

4 celá kování dveří (Beschlag) 26 zl. 46 kr.

Černokosteleckému truhláři 763 zl. 33 kr.

Za zhotovení nových dveří 7 kusů

ltem do rytířského sálu 1 kus

Černokosteleckému sklenáři za okna 387 zl. 36 kr.

Černokosteleckému kameníkovi po srážce převzatých

117 zl. 58 kr. jen 1482 zl. 11 kr.

Říčanskému hrnčíři 208 zl. 58 kr. 1 d.

Klempíři za příkrytí 4. věže a za plech 638 zl. 21 kr.

VYUŽITÍ PŘEDZÁMČÍ

Na konci 60. let 18. století byly v návaznosti na generální obnovu hlavní zámecké budovy opravovány a stavebně výrazně upravovány také prostory předzámčí, tj. pozdně gotického barbakánu, o úpravě západní poloviny rozhodla Marie Terezie Savojská 16. června 1768 a o východní polovině 15. února 1769.¹⁰²⁾ O jeho využití jsme se již zmínili výše – bylo zde v přízemí umístěno hospodářské a technické

Za 12 liber mědi na okapy 7 zl. 12 kr.

Na vyspravení téhož 4 zl.

Pražskému kováři za vyhotovení štítu s hvězdou na vrchol

nové věže z jeho vlastní mědi 5 zl. 16 kr.

Pak za 4 1/2 libry olova na upevnění věžní bání po 8 kr. 36 kr.

Černokosteleckému pokrývači střech 142 zl. 32 kr.

Celkem 10.904 zlatých 59 krejcarů 4 denáry

100) Původně se na obnově zámku podílel kameník Podivín – vyráběl pro stavbu hlavně nová ostění. Za svou práci celkem obdržel 564 zlatých 41 kr., původní rozpočet ale počítal s náklady o 92 zlaté nižšími. Později ho nahradila dílna Václava Kamenického z Kostelce, která dodala většinu kamenických výrobků, především pro křídlo u zámecké kaple, včetně prvků balustrády. Za toto mu bylo vyplaceno 1482 zlatých, což už byla značná částka, zvláště vezmeme-li v potaz, že celý Mariánský sloup na zdejší náměstí vyšel roku 1719 vévodkyni Savojskou na 580 zlatých.

101) M. Lejsková-Matyášová, o. c. v pozn. 21, s. 324.

102) Halw, Herrschaften, kt. 696.

zázemí černokosteleckého sídla, celé první patro pak sloužilo minimálně už od dob Smiřických za byty a úřadovny tří vrchních panských úředníků, tedy purkrabího, důchodního písaře a obilního písaře. Inventáře vybavení černokosteleckého zámku z pochopitelných důvodů nevěnují prostorům předzámčí takovou pozornost jako u hlavní budovy a druhého nádvoří. O to cennější je pak skutečnost, že se ve vídeňském lichtenštejnském rodinném archivu dochovala unikátní kompletní sada plánů na jeho přestavbu¹⁰³⁾ včetně popisu využití jednotlivých místností v prvním patře – bohužel na rozdíl od hlavní budovy zámku. Z těchto plánů vyplývá celá řada doposud neznámých a nikde nereflektovaných skutečností. První z nich je, že ačkoliv se jednalo o relativně bezvýznamnou zakázku, plány k ní vypracovala pro vévodkyni Savojskou dílna známého barokního architekta Antonína Haffeneckera (1720–1789), mj. osobního přítele Josefa Jägra, který už před tím pro černokostelecký velkostatek navrhoval několik drobných projektů – zvonici u kostela sv. Havla ve Štolmíři (1764), černokosteleckou rybárnu čp. 192 či draslárnu (*Flusshaus*) v Kostelci nad Černými lesy (1764).¹⁰⁴⁾ Vlastní stavební práce prováděla dílna zdejšího vrchnostenského stavitele Václava Antonína Budila¹⁰⁵⁾, který už prováděl přestavbu vlastního zámku podle plánů Josefa Jägra.

Celá přestavba předzámčí byla co do uspořádání interiérů velmi radikální – až na prostory vstupní brány byly v prvním obytném patře vybourány prakticky všechny přičky a došlo k vybudování pokojů se zcela odlišnou dispozicí. U pokojů č. 15–17 Václav Budil dokonce nechal vybourat i vnější obvodové zdivo a nahradit ho novým. Z tohoto důvodu již dnes není prakticky možné rekonstruovat využití jednotlivých zdejších prostor na základě Zlaté knihy k roku 1673 či starších inventářů. Oproti původnímu stavu se změnilo zásadně i komunikační schéma, neboť roku 1673 byla většina místností průchozích a neexistoval zde systém spojovacích chodeb, navíc místnosti na východním i západním konci zabíraly celou šířku traktu (např. místnosti 23–26; na místě prostor č. 2, 3, 4 a 6 byla původně jedna velká zbrojnice, zvaná *rystkomora*). Nově byly od sebe striktně odděleny jednotlivé byty knížecích lichtenštejnských úředníků. Přestavba se dotkla mj. i čistě praktických záležitostí, kdy byly vybudovány ve východní i západní části v síle zdiva nové záchody, přístupné ze spojovacích chodeb.¹⁰⁶⁾

Poslední velmi výraznou změnu tehdy zaznamenala okna předzámčí. Je až zarážející, že doposud všechny odborné studie o provozu či architektuře černokosteleckého zámku zcela opomíjely skutečnost, že ještě po celé 17. století

a dokonce i v první polovině století osmnáctého bylo zdejší předzámčí neustále udržováno v podobě obranného barbakánu tak, jak byl vybudován na přelomu 15. a 16. století. Konkrétně narážíme na to, že ještě v námi studované době neměla budova předzámčí (s výjimkou vstupní části) po celé své vnější straně od východu až na západ okna, ale na jejich místech byly umístěny pouze úzké drobné střílny (*šíslochy*) s kamenným ostěním (znovu odkryté při obnově vnějších fasád v letech 1993–1994).¹⁰⁷⁾ Okna byla situována pouze do vnitřního prvního nádvoří a po obou severních stranách směrem do zámeckého příkopu, takže řada obytných místností musela být osvětlována jen ze severní strany, a to nespíš nedostatečně. A právě teprve při velkých stavebních úpravách předzámčí v letech 1768–1769 prorazili zedníci vedle (či na místě) původních gotických kamenných střílen nové okenní otvory.

VNITŘNÍ VYBAVENÍ A FUNKCE ZÁMKU V 18. STOLETÍ

Po Jägerově přestavbě nastává ve funkčním životě zámku zásadní změna. Ta byla vyvolána především skutečností, že od druhé třetiny 18. století přestal Kostelec nad Černými lesy sloužit jako sídlo svých majitelů, a to trvale. To se podepsalo na stavu černokosteleckého zámku, který máme dopodrobna popsán v inventáři z roku 1783.¹⁰⁸⁾

Vše výše uvedené se odrazilo především v jednom ohledu – po Jägerově generální opravě už nebyla drtivá většina místností v hlavní budově zámku jakkoliv zařízena, tj. více jak polovina zámku zcela zela prázdnotou! Vstupní křídlo samo o sobě bylo podle popisu z roku 1783 úplně prázdné, tzn. že v prvním i druhém patře nebyly žádné místnosti jakkoliv zařízené.¹⁰⁹⁾ Využívána byla jen část přízemí vstupního traktu, kde byl jednak úsek bytu ředitele (hejtmana) panství a jednak zde byla velká zasedací místnost panských úředníků. Není sice přesně uvedeno, v jaké části se měla nacházet, ale z umístění hejtmanova bytu můžeme usuzovat, že byla nalevo od vstupní brány – v místech, kde se v 17. století nacházela společná jídelna zdejších úředníků (4). Zde se tedy v 18. století konaly pravidelné porady hejtmana a dalších panských úředníků. Tomu odpovídalo i patřičné vybavení, které jim mělo pomyslně připomínat jejich povinnosti – k Bohu i pozemské vrchnosti. Na zdi v místnosti visel zarámovaný znak Lichtenštejnů, portréty knížete a kněžny z Lichtenštejna a obraz ukřižovaného Krista (olej na plátně). Velmi pozoruhodný je i údaj o černé tabuli, na které úředníci vyvěšovali své dokumenty i právě došlé knížecí patenty, dnešním slovníkem „nástenka“(!). Tato pozoruhodnost nám ozřejmuje praxi, jak fungovalo seznamování s knížecími reskripty, které jednotliví úředníci museli často po obeznámení podepsat, i jak fungovala vlastní komunikace v rámci správního aparátu. Uprostřed stál oválný stůl a okolo bylo rozmístěno deset křesel. Byl zde i bílý nástěnný věšák na šaty a celá místnost se vytápěla kamny s mřížkou.

Další popisované křídlo je křídlo východní propojené krytým mostem se zámeckým kostelem sv. Vojtěcha. Ani to-

103) Viz pozn. 102.

104) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, hospodářské spisy, kt. 24, složka 333.

105) Tento významný místní stavitel žil v Říčanech a vykonával zde funkci primátora. V celém zdejší kraji po něm a jeho otci Tomášovi zbylo dodnes mnoho staveb a přestaveb – pro vévodkyni Savojskou přestavěl většinu kostelů, např. kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Lstiboři, kostel Zvěstování Panny Marie v Plaňanech, vedl opravu kostela sv. Gotharda v Českém Brodě, radnice v Říčanech a stavbu řady provozních budov (dvory: Hřiby, Třebovle, Bohouňovice, Bylany, Tismice, Chrást, Dobříčov, Hošť, Komorce, Tucharaz, Bohumil, Broučkov; hájovny: Tehov, Buda). Vedl také přestavbu zámku v Kostelci nad Černými lesy 1752–1759, podle návrhu svého otce například postavil kostel Narození Panny Marie v Poříčanech.

106) Viz pozn. 102.

107) Vide: SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 3138 (Zlatá kniha), fol. 7 p. v. - 13.

108) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 2673.

109) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 2673.

to křídlo nebylo nijak zařízené či obývané a vlastní inventář mobilií v černokosteleckém zámku z roku 1783 vypočítává ve zdejších místnostech pouze zámky na dveřích. Zde je ovšem třeba podotknout, že většina východního křídla nebyla využívána ani za Smiřických a úprava zdejších místností nebyla vlastně nikdy zcela dokončena.¹¹⁰⁾

Na tuto část navazovalo severní křídlo, z něhož byl nejhezčí výhled do krajiny, ovšem na druhou stranu byla tato část nejméně vyhřívána sluncem a zdejší komnaty byly proto nejchladnější. Už od samotného vzniku zámku byla v této části v přízemí umístěna velká zámecká kuchyně sklenutá na mohutný čtyřhranný pilíř a sbírající kouř nad velkým ohništěm dvěma zvoncovými pláští zabírajícími celou plochu stropu. Na rozdíl od starších inventářů z 16. a 17. století nezmiňuje soupis z roku 1783 ani jeden kus stolního či kuchyňského nádobí či příbory. Otázkou zůstává, zda nebyly tyto drobné věci pouze zapsány a skutečně zde fyzicky existovaly, nebo zda tato panská kuchyně pozbyla po odchodu vrchnosti zcela jakoukoliv funkci a nebyla nadále prakticky využívána, což se zdá pravděpodobnější. Na druhou stranu zde byl údajně jeden stůl (ovšem žádná židle), hnědé uzamykatelné skříně pro uskladnění potravin a dokonce se zde hovoří o šesti tácech na přenášení pokrmů či o válu na nudle.¹¹¹⁾

Vlastní panské obytné místnosti byly situovány právě v tomto severním křídle v prvním patře. Jak vlastně vypadalo jejich vnitřní zařízení v 18. století? Především se zde nacházelo pět velkých místností přístupných z dlouhé chodby s okny do nádvoří, odkud se také mohlo přikládat do kamen. Všechny místnosti zde byly opatřeny dveřmi se zámky, což nebylo v jiných traktech vůbec obvyklé a navíc zde byla některá okna vybavena barevnými zdvojenými okenníci. Právě zde, v této části zámku byly pokoje určené za možné ložnice pro případ, že by sem zavítala vrchnost se svým doprovodem. Údajně se zde nacházelo 25 postelových konstrukcí. To je číslo natolik vysoké, že musíme předpokládat, že větší část byla uskladněna na jednom místě a připravovala se jen v případě potřeby ad hoc. Zvláště se zdá tato teorie pravděpodobnou, představíme-li si, že jedna z místností byla zařízena přímo jako ložnice vrchnosti či jiné vzácné návštěvy, kde rozhodně nelze předpokládat více než jednu postel. Kromě toho zde byla také umístěna pracovní knížka (resp. vévodkyně Savojské) s psacím stolem či speciální skříně na mapy – nejspíše na stejném místě, jako měl pracovní už kníže Karel Eusebius (viz výše). Že byl zámek v Kostelci připraven kdykoliv na teoretické krátkodobé i dlouhodobé přespávání lichtenštejnské vrchnosti, případně jiných vzácných návštěv, dokládají i takové praktické předměty uskladněné v těchto místnostech, jako bylo sedm přenosných záchodů-nočníků v podobě židle (*Nachtstühle*) nebo jedno měděné ohřívadlo. Na druhou stranu se nikde v inventářích zámeckého vybavení nehovoří o věcech osobní potřeby.

V tomto zámeckém křídle bylo překvapivě využíváno i druhé patro, které v ostatních třech traktech bylo zcela holé. Zdejší místnosti se ovšem nepoužívaly k obytným účelům, ale primárně jako různá skladiště. Soudíme tak z toho, že podle inventáře z roku 1783 zde byl všehovšudy jednak velký sklad ložního prádla, ovšem především zde mě-

Obr. 13: Luxusní barokní nábytek z osobní pozůstalosti vévodkyně Marie Terézie Savojské (foto z archivu Regionálního muzea Kolín).

la být uskladněna řada stůlů a dokonce i jeden velký rozkládací stůl o 7 dílech a sedm křesel-lenošek. Dá se předpokládat, že tato velká tabule byla užívána jen při slavnostnějších či reprezentativních akcích, kdy byla instalována v některém z větších sálů a poté opět rozebrána a uklizena.

Hlavní knížecí reprezentativní pokoje se ovšem na konci 18. století nacházely v západním křídle s výhledem na městečko Kostelec ve druhém podlaží nad bytem a pracovním ředitelem (hejtmanem) panství, kde bylo 5 pokojů přístupných z chodby a navzájem propojených barokní enfiládou (8–13). Z inventáře vybavení zámku sice není zřejmé přesné rozmístění jednotlivých mobilií, ovšem i tak si můžeme učinit velmi slušnou představu o dispozicích hlavních zámeckých komnat. Na rozdíl od ostatních zámeckých prostor zde byla okna opatřena zelenými závěsy zavěšenými na zelených konzolách a je zde zmiňováno i pět skleněných lustrů. Pokoje byly zařízeny takřka stejně a byly vybaveny velkým množstvím nábytku,¹¹²⁾ především židlemi, křesly a různě velkými stoly a stolkami, některé z nich byly la-

110) A. Nachtmannová, o. c. v pozn. 1, s. 87–101.

111) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 2673.

112) 12 židlí potažených sametem, 6 hnědě natřených oválných stůlů se zelenými a červenými ubrusy a dalších 5 bez přehozů, 3 červeně čalouněné židle, 1 kanape pro dvě osoby a 16 lenošek (převážně zelených), 1 velké křeslo se zeleným potahem a opěradly, 2 židle potažené zeleným atlasem a 1 malý stolek se zámkem bez klíčů, 2 obyčejné stolký z měkkého dřeva potažené zeleným, červeným a bílým atlasem, dvě poničené bedny v indickém stylu, lakovaný psací stůl, velké a malé omšelé zrcadlo v pozlaceném rámu a dalších 15 rozbitých židlí s různými potahy.

Obr. 14: Kostelec nad Černými lesy, zámek, interiér zámecké kaple ve své barokní úpravě a hlavním oltářem z roku 1781. Veškerý barokní mobiliář byl zcela odstraněn po roce 1954 (foto z archivu Podlipanského muzea v Českém Brodě).

kované, některé potažené atlasem v různých barvách. Kromě toho zde měla být umístěna například i dvě zrcadla v pozlacených rámech či kanape pro dvě osoby.

Kromě nábytku bylo západní křídlo doslova přeplněno množstvím obrazů¹¹³⁾ – konkrétně zde v pěti až deseti míst-

113) 3 velká květinová zátíší v pozlacených rámech, olej; 2 obrazy zobrazující indiánské ptactvo, olej; 1 velký obraz zobrazující anglického psa s malým mouřenínem, černý rám, olej; sada 7 zátíší s knihami a hudebními nástroji, černé rámy s pozlacenými díly, olej; sada 12 menších zátíší „z kuchyně“, černé rámy s pozlacenými díly, olej; 6 menších obrazů představujících válku a loupení, bez rámu, olej; 8 mědirytin, blíže nespecifikováno, černé rámy; 2 podlouhlé mědirytiny představující činy Alexandra Velikého, bez rámu; 2 obrazy na plátně, 1 představuje zátíší s ovci a druhý hodující společnost, bez rámu; sada 2 poprsních portrétů muže a ženy, bez rámu, olej; 4 větší zátíší, bez rámu, olej; 1 výjev z Nového zákona, černý rám s pozlacenými díly, olej na plátně; 1 výjev z nového zákona, Zuzana, černý rám s pozlacenými díly, olej na plátně; malý obraz, Kristus na vinici, černý rám s pozlacenými částmi, olej na plátně; 1 velké poškozené zátíší se zvěřinou, bez rámu, olej; 2 středně velká zátíší se psem, kočkou a jídlem, černé rámy s pozlacenými díly, olej; 2 ovocná zátíší, bílé rámy s pozlacenými díly, olej; 3 malé obrazy, cizokrajné ovce a další dobytek, olej; 3 zátíší s motivem jídla a pití; 16 oválných portrétů členů knížecí rodiny z Lichtenštejna a vévodské rodiny Savojských, pozlacené rámy, olej na plátně; 5 zarámovaných map podlepených plátnem v černých rámech; 1 mariánský obraz, pozlacený rám, olej; 12 drobných krajinomaleb na pergamentu, zasklené v pozlacených rámech, vodové barvy; 4 krajinomalby na skle; 1 velký obraz zobrazující Tarquinia a Lukrécii, černý rám se zlacenými díly, olej; 1 obraz zobrazující P. Marii milostnou (Mater amabilis), pozlacený rám, olej; sada 4 drobných zátíší zobrazujících čtvero ročních období, bílé rámy, olej; sada 8 drobných zátíší, pozlacené rámy, olej; sada 12 drobných obrazů na pergamentu, mužské a ženské postavy, zasklené v pozlacených rámech, vodové barvy; sada 4 zátíší s divokými prasaty, bílé rámy, olej na plátně; sada 3 obrazů z církevn-

nostech mělo být 121 drobných kreseb, rytin či maleb a 42 středně velkých a velkých obrazů, převážně na plátně malovaných žánrových zátíší či výjevů z antické mytologie a Nového zákona. Jedna místnost pak sloužila jako rodinná galerie, ve které bylo po stěnách rozvěšeno 16 jednotně rámovaných oválných portrétů členů knížecí rodiny z Lichtenštejna a vévodské rodiny Savojských.

Udávaný počet obrazů se může na první pohled zdát příliš vysoký, ovšem zcela odpovídal soudobým šlechtickým poměrům – nabízí se srovnání se sousedním Šternberským zámekem v Zásnukách na Kolínsku, kde byly hlavní reprezentační prostory situovány společně se soukromými komnatami hraběte a hraběnky také v prvním patře, tzv. „pianu nobile“. Podle zachovaného inventáře zámeckého mobiliáře z 18. století zde byly ve 12 pokojích nashromážděny více než dvě stovky obrazů, z toho jen v salónu hraběnky viselo sedmdesát obrazů různých námětů a formátů, uspořádaných zřejmě na principu panelové obrazárny.¹¹⁴⁾ Zároveň je potřeba si uvědomit, že v této době už Zásnuky stejně jako Kostelec nebyly vrchností trvale obývány, poněvadž funkci hlavního venkovského sídla rodu převzaly východočeské Častolovice. I přesto zde ale Šternberkové i po přestavbě zámku na počátku 18. století ponechali zařízené reprezentační prostory v severním křídle. Tento jev byl u vedlejších šlechtických barokních sídel bezesporu obecně rozšířený.

VYUŽITÍ ZÁMKU V 19. STOLETÍ

Využití jednotlivých částí černokosteleckého zámku a umístění bytů a kanceláří jednotlivých panských úředníků, jak je známe z popisů zámku z dob Smiřických¹¹⁵⁾ i z vyprávění tzv. Zlatého urbáře (Zlaté knihy) z roku 1677¹¹⁶⁾ bylo nesmírně životné a takřka absolutně neměnné, takže stav z 16. století bychom zde víceméně našli i po celé 17. a 18. století. Teprve na počátku 19. století dochází k radikální změně, kdy byla hlavní zámecká budova opravena a především celá adaptována na byty místních knížecích lichtenštejnských úředníků, kteří doposud žili roztroušeně v domech na náměstí – využití tak definitivně našlo i druhé a především třetí podlaží zámku posledních dvě stě let prakticky nevyužívané. Nepodařilo se bohužel nalézt žádné bližší písemné zprávy k těmto adaptacím, ale snad je můžeme ztotožnit s mimořádnými závěry dendrochronologického průzkumu krovů, který byl proveden roku 2006.¹¹⁷⁾ Podle něho víme, že část krovů byla vyměňována v letech 1798 a 1811 – je snad tudíž možné spojit tuto velkou změnu vnitřních dispozic hlavní zámecké budovy s rokem 1811.

Jak se tedy změnilo uspořádání hlavní budovy zámku? V celém přízemí se situace nijak výrazně nezměnila, větší-

ni historie, pozlacené rámy, olej na plátně; dalších 42 mědirytin v černých rámech (z nichž 5 později odvezeno do vídeňské knížecí galerie).

114) V. Rišílink – L. Jouza (ed.), o. c. v pozn. 67, s. 56.

115) Vide: A. Nachtmannová, o. c. v pozn. 1, s. 87–101.

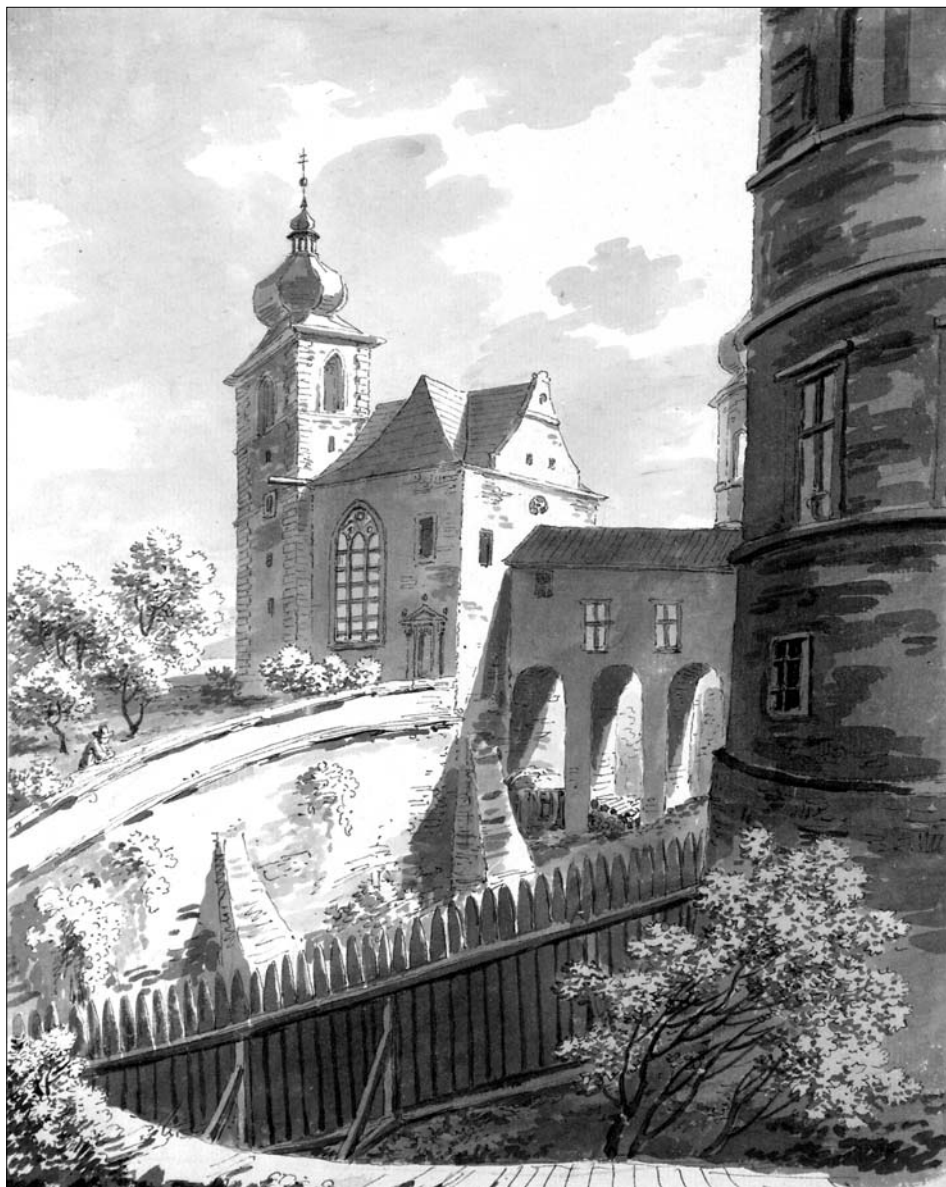
116) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 3138.

117) Ing. Tomáš Kyncl – Výzkumná zpráva č. 011-06, Brno 13. 3. 2006.

V krovu nad západním křídlem bylo identifikováno dřevo kácené v zimě 1615/1616 a 1616/1617 (!) a ondřejská vzpěra ze dřeva pokáceného v zimě 1810/1811, nad severním křídlem jsou krovy ze dřeva pokáceného v letech 1750–1752 a 1797/1798, ve východní části nad jižním křídlem 1754/1755, nad střední částí jižního křídla 1752/1753 a nad západní částí j. křídla z let 1752/1753 a 1754/1755, stejně jako nad východním křídlem.

na místností i nadále sloužila svému účelu jako v době Zlatého urbáře (Zlaté knihy), či jak nám líčí popis zámku z roku 1740 – především plnila účel zázemí pro chod celého komplexu i společnosti zámeckých obyvatel, tedy různých komor a skladů. Za vstupní branou vlevo se až do konce 18. století nacházel byt a kanceláře hejtmána (ředitele) černokosteleckého panství. Hejtman nově přesídlil do prvního patra a tyto uvolněné prostory (3–9) byly adaptovány na blíže nespecifikované kanceláře, za nimiž byly umístěny i nadále spisovna, archiv velkostatku a pokladnice. Za nimi pak byly dvě předsíně a především komplex místností v severozápadním nároží s rundelem (14–17), kde snad byl za Smiřických fraucimor a později knížecí garderoba a ze kterých byl nyní vytvořen uzavřený byt s vlastní kuchyní určený k pronájmu. Dále už zůstává dispozice nezměněna – hlavní zámecká kuchyně s patřičným zázemím (19–21). Na východní straně druhého nádvoří byla už tradičně tři sklenutá skladiště, kde se na počátku 19. století skladovalo dřevo na otop, a vedle byla údajně i maštal pro koně. Přímo vpravo od průjezdu byla stejně jako v roce 1740 komora k uskladnění vlny.¹¹⁸⁾

První patro, kde byly v 18. století absolutně nevyužívané bývalé smiřické reprezentativní a hostinské komnaty, bylo rozčleněno na velmi rozsáhlé a jistě i značně pohodlné byty jednotlivých nejvyšších úředníků. Ve vstupním jižním traktu, kde do počátku 17. století bydlel majitel panství a kde se nad vchodem do zámku nacházela i jeho luxusně zařízená jídelna (5) s heraldickými motivy i s náměty z antické mytologie, se nově od počátku 19. století nacházel byt (1–7) ředitele panství, čili nejvyššího úředníka celé knížecí administrativy, jen pro představu: k dispozici měl 6 obytných pokojů, jeden pokoj pro služebnictvo, vlastní kuchyni, komoru pro ukládání nevyužívaných předmětů a dalších zásob a 2 záchody, celkem řečeno slovníkem dnešní doby měla ředitelova rodina k dispozici byt 8+1 (!), ovšem úřadoval i nadále v kanceláři v přízemí, kde byl umístěn i archiv. Na něj navazoval v západním křídle obdobně rozsáhlý byt (8–14) justiciáře (justiciára), což byl státem zkoušený úředník zavedený během josefínských reforem v letech 1783–1786, který do

Obr. 15: Kostelec nad Černými lesy, unikátní kresba Antonína Pucherny z počátku 19. století zachycující zámeckou kapli sv. Vojtěcha (původně sv. Kříže) ještě v původní podobě před požárem 1836 (repro z: *Sammlungen des Fürsten von und zu Liechtenstein*, Vaduz–Wien).

hlížel a předsedal všem civilním sporům projednávaným před vrchnostenským „soudem“. K ruce měl ještě aktuára a soudního sluhu. K bydlení měl vyčleněno 5 pokojů pro svou rodinu, jeden pokoj pro služebnictvo, kuchyni, komoru a jeden záchod. Stejně velký byt, jaký měl ředitel panství, užíval na severní straně knížecí hospodářský rada neboli inspektor všech středočeských lichtenštejnských panství (17–20) – ten měl navíc na konci severního křídla i svoji vlastní kancelář a v přilehlém severovýchodním rondelu i vlastní registraturu, kam ukládal vyřízené spisy určené v budoucnu k archivaci či skartaci. Zde je nutno ještě poznamenat, že pokoje v severním traktu měly nejhezčí a nejkldnější výhled do krajiny a na hluboké kostelecké lesy. Ve zbývajícím východním křídle (22–23), které nebylo před Jägerovou přestavbou dokončené a mělo zcela odlišnou vnitřní dispozici, bydlel kontribuční písař neboli výběřčí daní.¹¹⁹⁾ Užíval 3 pokoje, jeden pokoj pro služebnictvo, jed-

118) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové oddělení Politica, kt. 501, složka 389.

119) Ještě roku 1773 se pro potřeby kontribučního písaře upravoval dům na náměstí. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd.

Obr. 16: Kostelec nad Černými lesy, špitál čp. 3 pod zámek postavený v letech 1726–1728 Marií Terezií Savojskou pro 24 chudých z černokosteleckého panství, v tympanonu alianční znak vévodkyně a jejího manžela, prince Tomáše Emanuela Savojského. Průčelí vykazuje velmi kvalitní architekturu. Roku 1989 byl v dezolátním stavu a měl být zbořen (foto R. Šulc, 2010).

nu komoru, vlastní kuchyni a záchod. Kromě toho byl ještě někde ve východním křídle umístěn sklad dřeva na otop.¹²⁰⁾

V horním (druhém) patře se už nacházely menší a méně reprezentativní byty především pomocného kancelářského personálu a sloužících a ani nebylo celé využíváno – v jižním vstupním traktu bydlel jednak u jihovýchodního rondelu jakýsi kancelářský písař (1 pokoj a věž), v dalším pokoji písař výběrčího daní, v dalších dvou místnostech pak kancelista a písař knížecího inspektora a na konci chodby měl ještě vcelku luxusní byt o dvou pokojích s předstíní a záchodem písař ředitele. V západní části bydleli u jihozápadní věže ve dvou pokojích další sloužící inspektora, vedle nich měl pokoj písař vodního úřadu (úřad bývalého fišmistra) a následující dva pokoje nebyly obydleny. Celou severní část s nejhezčím výhledem pak zabíral byt důchodního písaře (rentmistra) – 5 obytných pokojů, 1 kuchyně, 1 komora, 1 věž a 1 záchod.¹²¹⁾ Východní křídlo zabíral ve druhém patře původní rytířský sál z dob Smiřických a jeho předsálí. Jak již bylo řečeno, během 17. století zcela ztratil jakékoliv využití, notně chátral a ani v 19. století se pro něho nenašlo žádné využití, takže byl ponechán svému osudu –

dominicalia, kt. 696.

120) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové oddělení Dominicalia, kt. 99, složka 858/2.

121) SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové oddělení Dominicalia, kt. 99, složka 858/2.

časem nechala správa velkostatku zazdít jeho okna i většínu vchodů a nechala jej dál chátrat.

K poslední zásadní změně ve vnitřním uspořádání jednotlivých vnitřních částí zámku došlo po roce 1850 v důsledku státoprávních změn, kdy řadu správních funkcí bývalého černokosteleckého panství přejalo nově zřízené okresní hejtmánství (později v letech 1855–1868 smíšený okresní úřad) a okresní soud, které převzaly nejen část bývalých lichtenštejnských úředníků, ale jejich úřadovny byly i nadále umístěny přímo v černokosteleckém zámku, stejně jako zde byly až do 30. let 20. století vedle sebe byty úředníků jak knížecí lichtenštejnské správy (ve vstupním nejhonosnějším traktu), tak správy státní. Celkem tady podle sčítání lidu roku 1910 žilo trvale 48 osob včetně dětí v celkem 19 domácnostech,¹²²⁾ ovšem mnoho mladých úředníků žilo samo v jednopokojových bytech.

Vraťme se ale k úřadům státní správy po roce 1850 – nově začal ve vstupním jižním křídle nalevo od brány sídlit berní úřad. Na jeho kanceláře navazovaly v přízemí západního křídla (v místech, kde od 16. století měl svou kancelář hejtmán a ředitel panství) úřadovny okresního soudu a ve druhém patře téhož křídla pak byly byty úředníků okresního soudu. Okresní soud zabíral i část přízemí severního křídla, kde bylo vězení (jedna cela byla i v nárožním rondelu). V posledním, východním křídle, byly v přízemí dřevníky a kůlny s nářadím a v prvním patře sídlil okresní výbor a především zde byla umístěna spisovna a archiv okresního soudu.¹²³⁾

Při rekonstrukci kolem roku 1935 byly pak zcela necitelně odstraněny i iluzivní malby arkád na nádvoří pocházející z Jágerovy přestavby, překrývající starší malby arkád (!) v červeném tónu už z dob Smiřických¹²⁴⁾ (jak bylo zjištěno r. 2006) i nápis v tympanonu oznamující přestavbu černokostelecké rezidence vévodkyně Marií Terezií Savojskou.

122) SOKA Kolín, Sčítání lidu 1910, Kostelec nad Černými lesy, čp. 1.

123) A. Sedláček, Hrady, Zámky a Tvrze české XV. Praha 1998, s. 5.

124) Průzkum ak. malířky Vaici Hejdové z r. 2006.

Obr. 17: Kostelec nad Černými lesy, půlválcové bašty v sousedství bastionu chránící přístup k zámku postavený po švédské okupaci města v letech 1644–1645 (foto R. Šulc, 2010).

ZÁVĚREČNÉ SHRNUÍ

Černokostelecký zámek je typickým příkladem jednoho z mnoha zámeckých sídel, které nebylo v baroku trvale využíváno, vrchnost sem zajížděla jen příležitostně a zámek postupně získal funkci jen jako sídlo správy celého rozlehlého lichtenštejnského velkostatku. I přesto si ale žil svým vlastním životem, a cílem tohoto příspěvku je načrtnout, jakým způsobem vlastně probíhal provoz takového trvale nevyužívaného zámku, jak často sem vrchnost zajížděla a proč a především jak vypadalo jeho vnitřní vybavení v době baroka a 19. století. Bezpochyby bude toto poznání cenné a využitelné i pro pochopení dalších obdobných případů. Černokostelecké sídlo bylo využíváno především v prvních třech čtvrtinách 17. století za knížete Karla Eusebia. Jednak zde kníže strávil dětství, aby se naučil česky, v dospělosti zde přespával při svých cestách do Prahy a pak – a to je potřeba velmi zdůraznit – byl černokostelecký zámek v prvních desetiletích 17. století mnohem pohodlnější, než valtická rezidence! V letech 1663 až 1664 zde dokonce víc jak rok knížecí rodina trvale sídlila po vynuceném útěku z Valtic před tureckým nebezpečím. Potom už Kostelec přestal vyhovovat nárokům barokní doby na bydlení i reprezentaci tak významného rodu a Jan Adam I. z Lichtenštejna sem již prakticky nezajížděl. Rozhodně se zde ovšem nevyskytovaly věci osobní potřeby či další drobnosti, které se bezpochyby stěhovaly společně s knížetem. Jako sídelní rezidence byl pak černokostelecký zámek využíván ještě jednou, a to v letech 1712–1717. Po smrti Jana Adama I. ho totiž zdělila v rámci dělení otcovských dominií jeho dcera Marie Terezie († 1772), roz. princezna z Lichtenštejna a provdaná za vévodu Tomáše Emanuela Savojského.

Jen pro úplnost ještě zmiňme funkci horního patra zámku. Všechny zdejší prostory působily v polovině 17. století velmi opuštěným strohým dojmem a místnosti zde nebyly prakticky nijak zařízeny. Výše uvedený dojem černokosteleckého zámku, který působil stroze a až trochu opuštěně, nebyl ovšem ve své době u šlechtických zámků nijak neobvyklý. Vnitřní vybavení šlechtických sídel souviselo přímo úměrou se způsobem využívání, jak poznamenal už Josef Petráň.

Obr. 18: Kostelec nad Černými lesy, druhé nádvoří zámku ještě s iluzivní malbou na fasádách. Jak je z pohlednice vidět, ve 30. letech 20. století byl jejich stav už natolik tristní, že byly krátce nato při opravách zámku odstraněny. Zajímavá je ovšem také iluzivní malba zazdřených oken rytířského sálu ve druhém patře (fotografie z archivu autora asi z roku 1934).

Málo využívaný zámek pak postupně chátral, neudržované byly především výše uvedené pokoje v nejvyšším nevyužívaném patře. Ve třetím poschodí nebylo bezpečné vůbec vstoupit do jakékoliv místnosti, obzvláště ale do panské kuchyně a ještě více do rytířského sálu, kde strop, poněvadž hrozil spadnutím, byl podepřen dubovými pilony. Okna byla všude ve třetím patře zpuchřelá či úplně chyběla. Celý zámek pro svůj havarijní stav nakonec prošel v letech 1752–1759 generální opravou pod vedením architekta Josefa Jägera.

O Jägerově autorství a vlastní přestavbě psala na základě tzv. Jägerova kopiáře z Archivu hl. města Prahy už v 60. letech 20. století Marie Lejsková-Matyášová, nicméně až doposud neměla česká badatelská veřejnost žádné konkrétnější zprávy a o rozsahu vlastních stavebních úprav se pouze spekulovalo (např. o rozsahu přístavby vstupního rizalitu a východního nároží). Ve vídeňském lichtenštejnském

rodovém archivu se ovšem zachoval přímo architektův stavební projekt z 20. listopadu 1751 určený majitelce zámku vévodkyni Marii Terezii Savojské, objevený autorem této studie v roce 2006, který je pro poznání Jägerovy přestavby velmi cenným pramenem.

I přes to, že zde vrchnost trvale nesídlila, nechali Lichtenštejnové i po Jägerově přestavbě zařídit v části zámku několik reprezentativních pokojů, navzájem propojených barokní enfiládou. Kromě nábytku byly přeplněny množstvím obrazů – konkrétně zde v 5–10 místnostech mělo být 121 drobných kreseb, rytin či maleb a 42 středně velkých a velkých obrazů. Jedna místnost pak sloužila jako rodinná galerie.

Teprve na počátku 19. století dochází k radikální změně, kdy byla hlavní zámecká budova celá adaptována na byty všech knížecích lichtenštejnských úředníků, kteří dopo-

sud žili roztroušeně v domech na náměstí – využití tak definitivně nalezlo i druhé a především třetí poschodí zámku posledních dvě stě let prakticky nevyužívané.

Na konci 60. let 18. století byly v návaznosti na generální obnovu hlavní zámecké budovy opravovány a stavebně výrazně upravovány také prostory předzámčí, tj. pozdně gotického barbakánu. Ve vídeňském lichtenštejnském rodinném archivu se dochovala unikátní kompletní sada plánů na jeho přestavbu včetně popisu využití jeho jednotlivých místností – bohužel na rozdíl od hlavní budovy zámku. Z těchto plánů vyplývá celá řada doposud neznámých a nikde nereflektovaných skutečností. První z nich je, že ačkoliv se jednalo o relativně bezvýznamnou zakázku, plány k ní vypracoval pro vévodkyni Savojskou známý barokní architekt, mladý Antonín Haffenecker, mj. osobní přítel Josefa Jägra.

DAS SCHLOSS IN KOSTELEK NAD ČERNÝMI LESY IN DER LIECHTENSTEIN-ÄRA (BETRIEB UND UMBAUTEN IM 17. – 19. JAHRHUNDERT)

Das Schloss Kostelec nad Černými lesy (Schwarzkostelez) dient als ein typisches Beispiel eines unter manchen, im Barock nicht ständig genutzten Adelssitzen, die die Herrschaft nur zur Gelegenheit besuchte und das allmählich an seiner Funktion als bloßer Verwaltungssitz der ganzen ausgedehnten Liechtenstein-Domäne gewann. Trotzdem aber lebte es sein eigenes Leben; das Ziel des vorliegenden Beitrags ist zu zeigen, auf welche Weise das Betrieb im nicht ständig genutzten Schloss eigentlich verlief, wie oft und warum die Herrschaft es besuchte und vor allem wie seine Innenausstattung im Barock und dem 19. Jahrhundert aussah. Eine solche Erkenntnis wird bestimmt wert und nützlich auch für das Begreifen ähnlicher Fälle sein.

Der Schicksal, der in der Ära nach der Schlacht am Weißen Berg das Schwarzkostelezter Schloss betraf, den renaissancezeitlichen Hauptsitz eines so reichen und mächtigen Geschlechts wie das Smiřický v. Smiřitz gewesen war, ist keinesfalls rar in der Geschichte Böhmens (eher im Gegensatz dazu nicht selten). Die ganz identische Situation beschrieb V. Ledvinka im Fall des imaginären „Herbstes des Lebens“ der Sitze der einst mächtigen südböhmischen Wittigonen (z. B. des von Jindřichův Hradec [Neuhaus]).

Der Schwarzkostelezter Sitz wurde vor allem in den ersten drei Vierteln des 17. Jahrhunderts unter dem Fürst Karl Eusebius genutzt. Der Fürst übernachtete da erstens bei seinen Pragreisen, zweitens in den ersten Jahrzehnten des 17. Jahrhunderts dieses Schloss war viel bequemer als die Residenz in Valtice (Feldsberg, damals in Niederösterreich). Später aber Kostelec entsprach nicht mehr den Wohn- und Repräsentationsansprüchen eines so bedeutenden Geschlechtes der Barockära und Johann Adam I. kehrte hin nicht mehr ein.

Der wesentliche Umbruch in dem Verhältnis der Liechtensteinschen Fürstenfamilie zur Residenz in Kostelec kam plötzlich im Herbst 1663. Der türkische Sultan Mohammed IV. begann den Feldzug gegen den Kaiser, wonach der Fürst Karl Eusebius v. Liechtenstein reagiert hat, er habe mit der ganzen Familie Valtice eilend verlassen um sicheres Asyl im Schloss Kostelec für fast ein ganzes Jahr (bis September 1664) zu finden.

Die Studie befasst sich a. a. mit der Nutzung der Zimmer im ersten und zweiten Stockwerk des Schwarzkostelezter Schlosses im 17. Jahrhundert, d. h. in der Periode der Aufenthalte des Fürsten Karl Eusebius. Für unsere Vorstellung ist die Tatsache vom Gewicht, die Liechtenstein haben im 17. Jahrhundert die Schlossräume noch eigentlich in ihrer Renaissancegestalt, d. h. mit renaissancezeitlichen Wandmalereien und Decken, also im Zustand noch aus der Smiřický-Ära bewohnt. Aus den Beschreibungen des Schlosses aus den Jahren 1654 und auch 1673 kommt es heraus, die Privaträume des Fürsten haben sich im ersten Stockwerk des Westflügels befunden. Das bestätigt die Tatsache, dass auch an den zweitrangigen Fürstensitzen einige Zimmer für den Fall von einem Besuch der Obrigkeit dauerhaft als Fürstenzimmer eingerichtet waren, d. h. der Fürst würde nicht in einem der Gästezimmer untergebracht. Außer dem Schlaf- und Vorzimmer befand sich da auch das Arbeitszimmer.

Noch vollständigkeithalben erwähne man auch die Funktion des Schlossobergeschosses. Alle Räume in diesem Geschoss wirkten um die Mitte des 17. Jahrhunderts mit dem sehr verlassenen schlichten Eindruck und waren überhaupt kaum eingerichtet. Im J. 1654 befanden sich zwar in allen Wohnzimmern die Öfen, aber sonst waren die meisten Räume leer. Der erwähnte Eindruck der Schlichtheit bis sogar Verlassenheit war bei den Adelssitzen kaum ungewöhnlich.

Das ganze Schloss unterzog sich seines schlechten Zustands wegen in den Jahren 1752–1759 einer Generalreparatur unter Leitung des Architekten Josef Jäger. Alles Angeführte widerspiegelte sich vor allem in einer Hinsicht – nach dem Umbau von Jäger die überwiegende Zahl der Räume war überhaupt nicht eingerichtet, d. h. nahezu drei Viertel des Schlosses waren ganz leer! Nur ein Teil vom Erdgeschoss im Eingangstrakt enthielt die Wohnung des Direktors (Hauptmanns) der Herrschaft und dazu befand sich da ein großer Sitzungssaal für die Herrschaftsbeamten.

Auch trotzdem dass die Obrigkeit das Schloss nicht ständig bewohnte, ließen die Fürsten in einem Schlossteil mehrere repräsentative Räume einrichten, die eine Barock-Enfilade bildeten. Außer dem

Möbel waren sie voll von Kunstgegenständen – in 5-10 Räumen sollen sich 121 kleine Zeichnungen, Stiche oder Gemälde und 42 mittelgroße und große Bilder befunden haben. Einer der Räume diente als Familiengalerie mit 16 einheitlich eingerahmten ovalen Bildnissen der Mitglieder der Fürstenfamilie v. Liechtenstein und der herzoglichen Familie von Savoyen.

Erst am Anfang des 19. Jahrhunderts kommt es zu einer radikalen Änderung, als das ganze Schloss-Hauptgebäude für die Wohnungen aller fürstlichen Beamten eingerichtet wurde, die bislang individuell in den Bürgerhäusern am Marktplatz gewohnt hatten – somit wurde auch die Nutzung für das zweite und vor allem dritte Stockwerk des Schlosses gefunden, die für die letzten zwei Jahrhunderte praktisch nutzlos waren.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Die durch ihre Bau- und karitative Tätigkeit berühmte Herzogin Maria Theresia v. Savoyen (1694-1772), Tochter des Fürsten Johann Adam I. v. Liechtenstein. Zu ihrem Andenken ist in Kostelec nad Černými lesy (Schwarzkostelez, Bez. Kolín) eine Gasse Savojská (Savoiens-Gasse) benannt (Sammlungen des Fürsten von und zu Liechtenstein, Vaduz-Wien).

Abb. 2: Fürst Karl II. Eusebius v. Liechtenstein (1611-1684). Seit der Kindheit regelmäßige Aufenthalte in Kostelec, 1663-1664 lebte er hier mit der ganzen Familie und dem Hof, im April 1684 in Kostelec gestorben (Sammlungen des Fürsten von und zu Liechtenstein, Vaduz-Wien).

Abb. 3: Kostelec nad Černými lesy, Schloss in der Zeit der Aufenthalte des Fürsten Karl Eusebius (Perspektivzeichnung von D. Mendlová – übernommen aus: J. Petráň u. Koll., *Dějiny hmotné kultury* [Geschichte der materiellen Kultur] II/1, Praha 1995, S. 234).

Abb. 4: Kostelec nad Černými lesy, Schloss. Erdgeschoss. 1 – Eingangstor, 2 – Wäscherei mit der anliegenden kleinen Küche, 3 – „Waisenkeller“, 4 – Raum gleich am Tor, in dem sich kleiner Salzkeller und kleine Küche befanden, angeschlossen „tafelstuben“ – Speiseraum für das Personal, 5 – Kammer mit „secret“, 6 – gewölbter Flur, 7 – Hauptmannszimmer, 8 – gewölbte Kammer mit Kellerzugang unter dem Eckturm und dem „secret“, 9 – gewölbte Kammer im Eckturm, 10 – Hauptmanns-Kanzlei, 11 – gewölbte Kammer und „dřevnice“ (Holzkammer), 12 – Frauenzimmer und 13 – Frauenzimmer-Kammer mit „secret“, 14 – kleiner Flur mit der „Feuerstelle zur Speisebereitung“ und dem zweiten Eingang in die „dřevnice“, 15 – kleiner Flur mit dem Zugang zur Wendeltreppe, 16 – gewölbte Stube mit Ofen, 17 – gewölbte Kammer mit „secret“, 18 – Kammer im Eckturm, 19 – gewölbter Flur mit einem Brunnen, dahinter nördlich „secret vobecní (gemeines secret)“, 20 – Schlosshauptidee, 21 – kleiner Flur, Speisekammer und Stube für den Koch, 22 – gewölbte Kammer, 23 – hintere Kammer, 24 – an Stelle der Barocktreppe befand sich ursprünglich „šnek (Wendeltreppe)“ mit 97 Stufen, mit dem Direktzugang vom Hof, bis in den Dachraum führend, 25 – „sklep povrchní z kamene silného a štukoví klenutého (oberirdischer Keller aus dem starken Stein und mit Stuckarbeit gewölbt)“, 26 – „ulice klenutá“ – der (gewölbte) Gang, in dem der Eingang in den schon erwähnten „sklep“ war und die Räume des ganzen Flügels mit der Fasanerie verband, 27 – Kammer im Turm, von der „ulice“ zugänglich, 28 – die ursprüngliche Wendeltreppe ins erste Stockwerk, mit einer Falltür abgeschlossen, 29 – die in der Renaissanceperiode nicht vollendete Ecke, da befand sich die Fasanerie, 30 – zwei oberirdische Keller.

Abb. 5: Kostelec nad Černými lesy, Schloss. 1. Obergeschoss. 1 – „pokoj stříbrný (silbernes Zimmer)“ – unter den Smířický Zimmer des Herrn, 2 – Kammer mit dem „secret“ und Eingang zur hölzernen Pawlatsche zum Ostflügel, 3 – „hlavní neb životní táfelstuben (Haupt- oder Lebensstube)“, 4 – Zimmer mit dem „vom Kalk gegossenen“ Fußboden und der Kassettendecke mit „poetischen Figuren“ bemalt, 5 – Kammer mit „welschem Schornstein“, der „rundgewölbten“ Decke, „auf die Paradiesweise“ bemalt, an Wänden Landschaften, zur Kammer „secret“ angeschlossen, 6 – „rundgewölbte“ Kammer, 7 – „vejstupek neb rundel (Vorsprung oder Rondell, d. h. Erker)“, 8 – „runde Kammer ohne Bemalung“ mit dem „welschen Schornstein“, 9 – Masthaus, 10 – Zimmer mit der mit Szenen aus dem Troja-Krieg bemalten Kassettendecke, 11 – Zimmer mit der Kassettendecke mit gemalten sieben Wunder der Welt, 12 – Zimmer mit der „gebrochenen, erhabenen auf Schreinerweise hergestellten und gemalten“ Decke mit Triumph der römischen Kaiser und den griechischen Heroen, 13 – Kammer mit „secret“ und der Kassettendecke mit Allegorien von sieben Planeten und zwölf Tierkreiszeichen, 14 – Wendeltreppe, 15 – kleiner Flur mit der bemalten Decke, 16 – Zimmer mit der bemalten Kassettendecke, 17 – Kammer mit der Kassettendecke und dem „secret“, 18 – „rundel klenutý (gewölbtes Rondell)“, 19 – Zimmer mit der Kassettendecke mit Allegorien von sieben freien Künsten und Szenen aus der Geschichte der Herren von Smíř – im 17. Jahrhundert das Privat-Arbeitszimmer des Fürsten v. Liechtenstein, 20 – Kammer mit der bemalten Kassettendecke und dem „secret“, 21 – Kammer mit der bemalten Kassettendecke, 22 – Zimmer mit der bemalten Kassettendecke

– im 17. Jahrhundert Konferenzraum des Fürsten und seiner Hofräte. Die drei letztgenannten Räume hatten sowohl die Hof- als auch Außenfenster (zum Wall) – der im Plan eingezeichnete Gang existierte nicht, 23 – kleiner Flur mit der Kassettendecke, 24 – großes Zimmer mit zwei ausgemauerten kleinen gewölbten Kämmerchen mit „secret“, im Zimmer befand sich die Feuerstelle „um des Brennens verschiedener Wässer wegen“; nachfolgende Räume lassen sich nicht genau bestimmen, denn ihre Anlage wurde durch den Barockumbau geändert, 25 – „großer Flur (Saal)“ mit „welschem Schornstein“ und der „getäfelten durch Patronen bemalten Decke“ – im 17. Jahrhundert Speiseraum für die Fürstenhofmitglieder. Dadurch ging man zur Kirche, darin mündete die Wendeltreppe vom Erdgeschoss mit der Falltür, daran wurde eine kleine fensterlose Kammer ausgemauert, die Saalfenster führten in den Hof, zwei zur Kirche, 26 – Zimmer „zum weißen Rössel genannt“ mit der Kassettendecke mit Landschaftsgemälden, davon nordwärts eine Kammer, Durchgang zum „gewölbten Rundel“ (27), 28 – Zimmer mit dem nicht vollendeten Ofen und der Kassettendecke, daneben eine gewölbte Kammer, 29 – aus dem großen Flur vor dem Zugang zur Brücke zur Kirche kam man südwärts in einen kleinen Flur mit „secret“, davon in die Stube mit der mit „poetischen Figuren“ bemalten Kassettendecke und dem vermauerten Kamin. Im 17. Jahrhundert war in diesem Raum die Schlossbibliothek untergebracht. Weiter südwärts ging man in den „Paradies genannten Gewölbe“, mit Ausmalung mit den Bildern der Landschaften mit Vögeln. Diesen Raum verband eine kleine Holzpawlatsche mit der Hausherrnkammer im Südflügel.

Abb. 6: Kostelec nad Černými lesy, Schloss. 2. Stockwerk. 1 – Zimmer mit einfacher Holzdecke „nur von den Schreibern gemalt“, 2 – Kammer mit dem „secret“, 3 – Zimmer mit der Decke „aus Leinwand, in die Leisten gefasst, gemalt vom verlorenen Sohn und mit den altertümlichen Wappen“, an Wänden Landschaftsgemälde, 4 – Zimmer mit dem Fußboden aus Brettern und der gewöhnlichen Holzdecke, 5 – Kammer mit „secret“, schlichter gemalten Decke und dem Fußboden aus Ziegeln, an Wänden Landschaftsgemälde, 6 – Kammer mit „secret“, 7 – „rundel oder Turm“, darin die Kassettendecke ohne Bemalung, 8 – Zimmer mit der Kassettendecke ohne Bemalung, 9 – Kammer mit der Kassettendecke mit mythologischen Szenen, 10 – Zimmer mit der bemalten Decke mit „poetischen Figuren“ und dem Fußboden aus Ziegeln, 11 – Kammer mit „secret“, der Kassettendecke ohne Bemalung, 12 – Masthaus mit der Ziegelpflasterung, mit der Kassettendecke ohne Bemalung, 13 – kleiner Flur mit der Kassettendecke ohne Bemalung, 14 – Zimmer mit der Kassettendecke ohne Bemalung, 15 – Kammer mit „secret“, 16 – „rundel oder Turm“ mit der Kassettendecke ohne Bemalung, 17 – Zimmer mit der „noch nicht bemalten“ Kassettendecke, 18 – Kammer mit „secret“, 19 – Kammer mit der bemalten Kassettendecke mit mythologischen Szenen, 20 – Gemach mit der bemalten Kassettendecke; die vorigen vier Räume hatten die Fenster sowohl zu den Wällen als auch in den Hof, der im Plan eingezeichnete Gang existierte nicht, 21 – kleiner Flur, 22 – „Palas“, 23 – „Altan oder große Pawlatsche“, 24 – „rundel gewölbt oder Eckturm“ mit der Wendeltreppe in den Dachraum, 25 – „prkenice (Bretterstube?)“.

Abb. 7: Vorschloss, Grundriss vom 1. Stockwerk, Zustand 1768-1769. Die Wohnung des Burggrafen: 1 – Speiseraum, 2 – Gästezimmer, 4 – Kanzlei, 5 – „gesindstuben“ (Dienerchaftswohnraum), 6 – kleines Küchel, 7 – Schreibzimmer, 8 – Kammer (der im Plan eingezeichnete Gang endete vor diesem Raum und die Kammer nahm die ganze Flügelbreite ein), 9 – Zeugraum (der eingezeichnete Durchgang zwischen den Räumen 9 und 10 existierte nicht).

Rentschreiberwohnung: 11 – „depositorium“, 12 – Gästezimmer, 13 – Kanzlei (in der Rentkanzlei waren im 17. Jahrhundert die Grundbücher, Urbarium und eigentlich alles aufbewahrt, was man heute als Registratur oder Archiv bezeichnet. Hier spielte sich der Kontakt mit den Untertanen ab und man evidierte hier die Übereignungen unter den Untertanen), 14 – Schlafraum, 15 – Wohnraum für das Gesinde, 16 – kleines Küchel, Wohnraum des Schreibers, Speisekammer.

Wohnung des Getreideschreibers: 19 20, 21 – ursprünglich ein großer als Speisesaal dienender Raum, eingezeichnete Querwände zwischen einzelnen Zimmern existierten nicht und in den Gang Nr. 21 wurden nach dem Umbau 1769 zwei Aborte eingebaut, 22 – Zimmer für den Schreiber, 23 – Speisekammer, 24 – kleines Küchel, 25 – Wohnzimmer für die Dienerschaft, 26 – Kanzlei, 27 – wohl Schlafzimmer, 28 – Gästezimmer, 29 – kleine Heizkammer für die Öfen in allen drei benachbarten Räumen.

Abb. 8: Kostelec nad Černými lesy, Schloss. Hauptgebäude, Eingangsfassade, Blick vom ersten Hof zu (R. Šulc, Kolín).

Abb. 9: Kostelec nad Černými lesy, Schloss. Eingangstor ins Schloss und die Vorschlossgebäude (R. Šulc, Kolín).

Abb. 10: Kostelec nad Černými lesy, Schloss. Nordwestansicht (R. Šulc, Kolín).

Abb. 11: Einer der drei Blech-Wasserspeier, ursprünglich im 2. Schlosshof in Kostelec nad Černými lesy. Sie wurden beim Wasserrinnenaustausch in den 1950er Jahren entfernt ohne mit entsprechenden Kopien ersetzt worden zu sein (Regionalmuseum Kolín).

Abb. 12: Kostelec nad Černými lesy, Schloss. Erster Schlosshof mit Gebäuden der gotisch-renaissancezeitlichen Barbakane mit der typischen Barockhaube mit Aufsatz und Laterne, mit der 1668 die frühere renaissancezeitliche Haube ersetzt wurde.

Abb. 13: Luxusmöbel aus dem Nachlass der Herzogin Maria Theresia v. Savoyen (Foto Regionalmuseum Kolín).

Abb. 14: Kostelec nad Černými lesy, Schloss. Innenraum der Schlosskapelle in der Barockgestalt mit dem Hochaltar aus dem J. 1781. Alles Barockmobiliar wurde insgesamt nach 1954 entfernt.

Abb. 15: Kostelec nad Černými lesy, unikale Zeichnung von Ant. Pucherna vom Anfang des 19. Jahrhunderts, die Schlosskapelle des hl. Adalberts (ursprünglich des hl. Kreuzes) noch in der ursprünglichen Gestalt vor dem Brand 1836 darstellend (Sammlungen des Fürsten von und zu Liechtenstein, Vaduz-Wien).

Abb. 16: Kostelec nad Černými lesy, Hospital Nr. 3 unter dem Schloss, 1726

bis 1728 von Maria Theresia v. Savoyen für 24 Arme aus der Schwarzkosteleter Herrschaft erbaut. Im Tympanon Allianzwappen der Herzogin und ihres Mannes, des Prinzen Thomas Emmanuel v. Savoyen. Die Fassade stellt eine hervorragende Architektur dar. Das Gebäude sollte 1989 seines desolaten Zustandes wegen abgerissen werden.

Abb. 17: Kostelec nad Černými lesy, die den Zugang zum Schloss schützende massive fürfeckige, nach der schwedischen Okkupation der Stadt in Jahren 1644–1645 erbaute Bastion (Foto R. Šulc).

Abb. 18: Kostelec nad Černými lesy, Schloss. Zweiter Schlosshof noch mit der Illusivmalerei an Fassaden. Aus der Ansicht ist es deutlich, dass in den 1930er Jahren ihr Zustand insoweit schlecht gewesen war, dass sie kurz danach bei den Schlossinstandsetzungsarbeiten abgetragen wurde. Interessant ist auch die Illusivmalerei der vermauerten Rittersaalfenster im zweiten Obergeschoss (Foto etwa aus dem J. 1934).

(Übersetzung J. Noll)